

Het abortusdebat.

Een onderzoek naar de politieke beïnvloedingsstrategieën van Wij
Vrouwen Eisen tussen 1974-1984.

Masterscriptie

Politiek en parlement

Leander van Voorthuizen

S1082022

Begeleider: Esther Baakman

15/01/2023

Inhoud

Inleiding	3
Status quaestionis	3
Theoretisch kader en methode	11
Hoofdstuk 1: de politieke ontwikkeling	15
1.1 Wij vrouwen eisen.....	15
1.2 Het begin van het politiek debat rondom abortus.....	16
1.2.1 Lamberts / Roethof	17
1.2.2 Van Agt / Stuyt en Schaik / Van Leeuwen.....	18
1.2.3 Geurtsen / Veder-Smit.....	19
1.2.4 Ginjaar / De Ruiter	20
Hoofdstuk 2: De inzet van protestacties	23
2.1 Nationale protestacties	23
2.2 Conclusie	31
Hoofdstuk 3, media en voorlichting.	32
3.1 Media.....	32
3.2 Voorlichting.....	36
3.3 Conclusie	39
Hoofdstuk 4: De directe beïnvloedingsstrategieën en de lobby	40
4.1 Beleidsgerichte lobby.	40
4.2 Parlementaire lobby.....	42
4.2.1 Direct contact met parlementaire fracties.	42
4.2.2. Overige vormen van parlementaire beïnvloedingstactieken.....	46
Conclusie	48
Conclusie	50
Bibliografie.....	53
Secundaire literatuur.....	53
Primaire bronnen	54

Inleiding

Het politiek-maatschappelijke debat over abortus houdt de wereld nog dagelijks bezig. In verschillende landen staat het recht op abortus anno 2023 onder druk. Op 3 mei 2022 werd bekend dat het Amerikaans Hooggerechtshof het voor individuele Staten mogelijk wil maken om abortus te verbieden.¹ Dit nieuws leidde tot protesten in binnen- en buitenland en maakte het debat rondom abortuswetgeving wederom actueel. In Nederland is er juist een progressieve ontwikkeling op het vlak van abortus gaande. Ruim veertig jaar na het aannemen van de Wet Afbreking Zwangerschap uit 1981 werd in februari 2022 de verplichte bedenktijd van vijf dagen afgeschaft.² Liberale en progressieve partijen stemden voor het wetsvoorstel; overwegend conservatieve en confessionele partijen stemden tegen deze wetswijziging.. Dit recente debat vertoont overeenkomsten met het abortusdebat dat Nederland in de jaren '70 en '80 van de twintigste eeuw bezighield.

De gedachte om abortus in Nederland te legaliseren, leefde in de jaren '60 eerst vooral onder wetenschappers en juristen. Begin jaren '70 heeft het debat zich uitgebreid onder bredere lagen van de bevolking en waren er meerdere vrouwenbewegingen en actiegroepen actief voor de legalisering van abortus. Het comité Wij Vrouwen Eisen (verder WVE) was daar één van. De politiek kon midden jaren '70 niet meer om de abortuskwestie heen. Door het bestaande gedoogbeleid ging het debat medio jaren '70 niet meer over de vraag óf abortus gelegaliseerd moest worden, maar onder welke voorwaarden dit moest gebeuren. Verschillende partijen waaronder de PvdA, KVP, ARP en de VVD kwamen met wetsvoorstellen om abortus onder hun voorwaarden door het Parlement te krijgen. In mei 1981 werd Wet Afbreking Zwangerschap van CDA en VVD in de Tweede Kamer met 76 tegen 74 stemmen aangenomen. Enkele weken later nam ook de Eerste Kamer de wet aan met 38 tegen 37 stemmen. Drie jaar later werd de wet daadwerkelijk ingevoerd.

Status quaestionis

Veel wetenschappers kenmerken de jaren '60 als “roerige” jaren waarin veel sociaal-wetenschappelijke veranderingen plaats vonden.. Termen als ‘sociaal-culturele revolutie’ en ‘de eindeloze jaren zestig’ worden in de bestaande historiografie veelvuldig gebruikt om deze jaren te karakteriseren.³ Voor de gemiddelde Nederlander veranderde er in deze jaren veel. Er

¹ Trouw Seije Slager, *Het schappen van het recht op abortus zou heel Amerika veranderen*, 03-05-2022, [Het schrappen van het recht op abortus zou heel Amerika veranderen \(trouw.nl\)](https://trouw.nl/schappen-van-het-recht-op-abortion-would-change-america) [13-05-2022].

² AD Laurens Kok, *Tweede Kamer stemt in met afschaffen bedenktijd abortus*, 10-02-2022, [Tweede Kamer stemt in met afschaffen bedenktijd abortus | Politiek | AD.nl](https://ad.nl/politiek/tweede-kamer-stemt-in-met-afschaffen-bedenktijd-abortion). [06-03-2022].

³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995) 59.

was sprake van grote economische voorspoed. Historicus Hans Righart stelt dat veel technologische uitvindingen alsmede de toenemende toegankelijkheid van deze producten, niet alleen de vrijheid, maar ook de communicatie binnen en mobiliteit van de bevolking verbeterde.⁴ De marxistische historicus Eric Hobsbawm legt daarnaast de nadruk op de verschuiving van een collectieve naar een meer individualistisch gerichte maatschappij.⁵ Minstens zo belangrijk waren in de jaren '60 de veranderingen in het denken over instituties zoals de kerk en de staat evenals de opvattingen over seksualiteit en het huwelijk.⁶

Righart benadrukt bovendien het opkomende idee van de maakbaarheid van de samenleving en daarmee de toenemende politieke betrokkenheid verschillende groepen burgers.⁷ Deze toegenomen politieke betrokkenheid in combinatie met de bovengenoemde veranderde sociaal-maatschappelijke denkbbeelden, vormen volgens historicus Robert Gildea en cultuurhistoricus James Mark eind jaren '60 het startschot voor het ontstaan van een veelomvattende protestcultuur. Dit leidde tot de opkomst van een verscheidenheid aan protest- en actiegroepen die zich richtten op maatschappelijke kwesties.⁸ Eén van deze maatschappelijke kwesties van de jaren '60 was de heropleving van het feminisme.

Historica Anneke Ribberink wijst op een aantal aspecten uit de naoorlogse samenleving die bijdroegen aan dit opblaiende feminisme. De opleidingsmogelijkheden voor meisjes verbeterden en het percentage betaald werkende, gehuwde vrouwen nam tijdens en na de oorlog toe. Een groep jonge vrouwen voelde zich in toenemende mate gefrustreerd door de dubbele standaard die in de maatschappij bestond over de rol van de vrouw. Vrouwen kregen een steeds hogere opleiding en meer kans op carrière, maar ze werden tegengewerkt door nog heersende genderrollen, waarin een vrouw vooral een goede huismoeder en echtgenote moest zijn.⁹

Ook de bredere sociologische veranderingen van de jaren '60 ziet Ribberink als belangrijke onderdeel van het ontstaan van de Tweede Feministische golf. In de welvaartsstaat bestonden idealen als gelijkheid, recht op zelfbeschikking en zelfontplooiing, maar dat botste volgens Ribberink met de realiteit van genderongelijkheid.¹⁰ Er vonden grote ontwikkelingen

⁴ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 59.

⁵ Eric Hobsbawm, *Age of Extremes, the Short Twentieth Century 1914-1991* (London 1994), 254.

⁶ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 264-267.

⁷ Ibidem, 266.

⁸ Robert Gildea, James Mark en Anette Waring, *Europe's 1968. Voices of Revolt* (Oxford, 2013) 1.

⁹ Anneke Ribberink, "Radicaal maar toch redelijk, het ontstaan van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij," *Amsterdam Sociologisch Tijdschrift* 16:3 (1989) 31-51, aldaar 31-33.

¹⁰ Ribberink, "Radicaal maar toch redelijk," 31-33.

plaats op het gebied van onderwijs, arbeid, politiek en seksualiteit waarbij de rol van de vrouw langzaam begon te veranderen.¹¹

Ook journaliste en historica Vilan van de Loo beschrijft in haar boek *De vrouw beslist, de tweede feministische golf in Nederland* de sociale veranderingen van de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw, maar legt daarbij vooral het accent op een toenemende wens tot zelfbeschikking van de vrouw. Zij typeert de Tweede Feministische golf voornamelijk als een strijd voor keuzevrijheid van vrouwen over hun eigen leven en lichaam.¹² Van de Loo benadrukt de rol die boeken en tijdschriften hebben gehad op de ontwikkeling en verspreiding van deze nieuwe feministische denkbeelden.

Het artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Smit van november 1967 is volgens Ribberink en Van de Loo het startschot van de Tweede Feministische golf.¹³ In dit artikel benadrukt Smit de tot dan toe ondergeschikte rol van de vrouw in het gezin. Van de Loo wijst op de impact van dit artikel, maar vindt het belangrijk om ook de voorgeschiedenis te belichten.¹⁴ Volgens haar gaat het vooral om een steeds verdere loskoppeling van het huwelijk en de seksualiteit. Hierdoor werden ongewenste zwangerschappen een toenemend probleem.¹⁵ Daarnaast heeft de komst en de snelle en brede maatschappelijke acceptatie van de anticonceptiepil volgens haar geleid tot een substantiële verandering in het denken over geboorteregeling.¹⁶

In deze tijd van opkomende protestcultuur, maatschappelijke betrokkenheid en feminisme, kwam de positie van de vrouw in de samenleving centraal te staan. Uit de literatuur kan opgemaakt worden dat er in Nederland twee actie- en protestgroepen waren die binnen de Tweede Feministische golf het meest actief waren, namelijk Man Vrouw Maatschappij (MVM) en Dolle Mina. In de artikelen en boeken van historici Costera Meijer, Ribberink en Van de Loo gaat het hoofdzakelijk om deze twee groeperingen.¹⁷

Costera Meijer stelt dat de twee protest- en actiegroepen qua inhoud en boodschap niet enorm veel van elkaar verschilden. Volgens haar was het meest opvallende verschil tussen MVM en Dolle Mina hun politieke stijl en strategie.¹⁸ Man Vrouw Maatschappij werd in oktober 1968 opgericht. Deze actiegroep combineerde radicale ideeën met een gematigd

¹¹ Anneke Ribberink, *Politiek veelstromenland. Feminisme* (leiden, 1987) 29.

¹² Vilan van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer, 2005) 48.

¹³ Ribberink, *Politiek veelstromenland*, 31.

¹⁴ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 48-52.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Irene Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek, feministische bewustwording in Nederland 1965-1980* (Utrecht, 1996), 105; Ribberink, *Politiek veelstromenland*, 64; Van de Loo, *De vrouw beslist*, 60-80.

¹⁸ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 105.

reformatorisch gedachtengoed.¹⁹ MVM wilde volgens Costera Meijer vooral via een gematigde opstelling de positie van de vrouw binnen conservatief Nederland verbeteren. MVM had wel een radicaal programma met vernieuwende denkbeelden, maar wilde dit uitvoeren binnen de gevestigde orde.²⁰ Voornamelijk getrouwde, hoogopgeleide vrouwen en mannen waren lid van de MVM. Volgens Ribberink streefde MVM vanuit hun maatschappelijke (praktijk)ervaring naar een betere maatschappelijke positie van de vrouw.²¹ Meijer vult dit aan met de constatering dat de leden van MVM vaak deel uitmaakten van het establishment / elite.²²

In het artikel *de vergeten actiegroep Man Vrouw Maatschappij* gaat Van Steen in op het meer specifieke actierepertoire van MVM en zet deze af tegen die van Dolle Mina. MVM werd volgens haar gerund door gehuwde, werkende dames die redelijk en precies met argumenten en statistieken wezen op maatschappelijke onrechtvaardigheden.²³ Ze stelt hierbij dat de relatief serieuze MVM streed in de ‘binnenkamers’ en zich voornamelijk inzette in lobby’s met ambtenaren, politieke partijen en het parlement.²⁴ De focus lag hierbij volgens haar op de partijen die goed waren vertegenwoordigd onder de eigen leden zoals de PvdA en D66. Ook de actievormen zoals publicaties, affiches en handtekeningenacties, kwamen volgens Van Steen veelvuldig voor op het repertoire van MVM. In tegenstelling tot andere actiegroepen in die tijd gingen ze niet zo vaak de straat op.

Eind januari 1970 kwam de tweede grote feministische actiegroep Dolle Mina op die volgens Costera Meijer op geheel eigen wijze vrouwenemancipatie en feminisme nastreefde. Costera Meijer stelt dat Dolle Mina zich niet wilde neerzetten als ‘oude vrijsters die rancuneus, serieus of zeurderig hun gelijk wilde halen’.²⁵ Een Dolle Mina was een ‘jonge vlotte meid die speels en ludiek en met gevoel voor timing een nieuw feministisch image wilde neerzetten’.²⁶ Costera Meijer benadrukt dan ook de manier waarop Dolle Mina zich bewust profileerde om het ongunstige beeld van ‘stoffige feministen’ te vermijden. Dolle Mina maakte volgens haar gebruik van strategieën die eerdere feministische bewegingen juist hadden vermeden. Door

¹⁹ Ribberink, “Radicaal maar toch redelijk,” 32.

²⁰ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 97.

²¹ Ribberink, “Radicaal maar toch redelijk,” 32.

²² Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 97.

²³ Agnes van Steen, “De vergeten actiegroep Man Vrouw Maatschappij,” *Leidschrift* 30:2 (2015) 31-49, aldaar 33-35.

²⁴ Liesbeth van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbewegingen en de media* (Amsterdam, 1991) 167.

²⁵ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 97.

²⁶ Ibidem, 99-101.

zich sexy, vrolijk en uitdagend neer te zetten, lukte het Dolle Mina om het maatschappelijk onaantrekkelijke beeld van feministen om te draaien.²⁷

Van de Loo stelt over de strategie van Dolle Mina: ‘actie was het sleutelwoord, publiciteit een noodzaak’.²⁸ Dolle Mina zocht volgens haar met haar protestacties eerder de confrontatie op dan het redelijke overleg waar MVM zich op focuste. Costera Meijer benadrukt eveneens deze directe aanpak van deze actiegroep. Meijer benadrukt dat Dolle Mina op kwam voor het proletariaat en de huisvrouwen in tegenstelling tot MVM die zich focuste op de hoogopgeleide, elite vrouw.²⁹

In het boek *moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? Vrouwenbewegingen in de media* gaat Socioloog Van Zoonen in op de positie van MVM en Dolle Mina in de media. Ze gaat in op de manieren waarop vrouwenbewegingen media konden gebruiken. De media zijn volgens haar niet alleen de verbindende schakel naar de publieke opinie maar ook naar vakbonden, politieke partijen en overheden. MVM en Dolle Mina gingen volgens Van Zoonen verschillend om met de media. Bij MVM speelden de media geen belangrijke rol in hun strategie. Met haar mediatactiek heeft MVM dan ook nooit het grote publiek weten te bereiken.³⁰ Dit in tegenstelling tot Dolle Mina die de media bewust inzette om, met opvallende acties, een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Veel aandacht voor de achterliggende problematiek was er niet. MVM had dus een meer inhoudelijk gerichte mediastrategie terwijl Dolle Mina zich voornamelijk focuste op de omvang van de media-aandacht.³¹

Binnen de tweede feministisch golf speelde abortus provocatus een centrale rol. Er is in de historisch-wetenschappelijke literatuur veel geschreven over de sociale veranderingen die hebben geleid tot deze centrale rol van abortus in het feministische denken van die tijd. De ontkoppeling van huwelijk en seksualiteit was volgens Van Loo een belangrijke verklaring. Socioloog Evert Ketting sluit zich aan bij dit gedachtengoed. De algemene moraal, behalve bij de Rooms-Katholieken, sloeg volgens hem met de komst en acceptatie van de anticonceptiepil om naar een acceptatie van een planbare geboorteregeling.³² Het technisch mogelijk maken van geboorteregulatie had volgens Ketting ook directe gevolgen voor de manier waarop er in

²⁷ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 101.

²⁸ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 48-52.

²⁹ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 97.

³⁰ Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 144-159.

³¹ Ibidem, 159-181.

³² Evert Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening. Een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland* (Alphen aan de Rijn, 1978) 7.

Nederland gekeken werd naar abortus.³³ Het is volgens Ketting deze acceptie van de geboorteregeling die het abortusprobleem voor het eerst uit de taboesfeer haalde.

Tot aan de jaren zestig werd abortus volgens Ketting voornamelijk gezien als misdaad tegen het leven. Vanaf 1886 was abortus dan ook officieel bij wet verboden in Nederland. In 1911 werd de strafbaarheid uitgebreid naar een misdaad tegen de goede zeden omdat abortus een gevolg zou zijn van de onzedelijkheid van de vrouw. In deze context werd abortus dus niet alleen gezien als een gevolg van ontucht maar in feite ook als een vorm van onwettige geboorteregeling.³⁴

Zowel de ontkoppeling van huwelijk en seksualiteit als de komst en acceptatie van de anticonceptiepil veranderden in de jaren '60 de denkbeelden over abortus.³⁵ De vraag naar veilige abortus nam toe en het idee dat dit legaal uitgevoerd zou moeten kunnen worden, won aan populariteit. Begin jaren '70 wordt de abortuskwestie het centrale thema voor de vrouwenbewegingen MVM en Dolle mina. In de aanloop hiernaar toe onderscheidt historicus de Bruijn grofweg drie fases in de totstandkoming van de op dat moment geldende abortuspraktijk in Nederland. Begin jaren zestig bogen met name medici zich over de vraag wanneer illegale abortus mocht plaats vinden ("nee, tenzij"). Eind jaren zestig veranderde dit vooral in de academische ziekenhuizen naar de vraag "ja, tenzij" wat leidde tot een enorme toename van de vraag naar abortus. Deze overbelasting van de ziekenhuizen leidde begin jaren zeventig tenslotte tot het ontstaan van vele privéklinieken die aanvankelijk door de overheid gedoogd werden.³⁶ Abortus werd dus volgens Ketting en De Bruijn in de loop van de jaren '60 meer en meer gezien als een verlengstuk van de planbare geboorteregulatie en werd daarmee onderdeel van de feministische strijd van de vrouw.³⁷

Uit de bovenstaande historiografie over de tweede feministische golf, de veranderde seksuele moraal en de veranderde denkbeelden over de maatschappelijke acceptatie van abortus komt duidelijk naar voren dat de legalisering van abortus hét centrale thema werd binnen de emancipatiebeweging in de jaren zeventig. Abortus werd gekoppeld aan de vrije ontplooiing van de vrouw. Vrouwen moesten de vrijheid krijgen om zelf te beslissing over

³³ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 34.

³⁴ Ibidem, 14.

³⁵ Ibidem, 7-9.

³⁶ Jan de Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland, een analyse van opvattingen en discussies* (Amsterdam, 1979) 185-188.

³⁷ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 8.

hun gezinsleven en zwangerschap.³⁸ Abortus veranderde volgens Ketting daarmee langzaam maar zeker van een misdrijf naar hulpverlening.³⁹

Costera Meijer gaat in haar boek *Het persoonlijke wordt politiek* in op hoe feministische denkbelden langzaam werden geïntegreerd in politiek beleid. Juist bij de abortuskwestie was er volgens haar sprake er een verlate reactie vanuit de politiek op het al langer bestaande wetenschappelijke en maatschappelijk debat.⁴⁰ Volgens De Bruijn en Outshoorn komt deze traagheid in de politieke besluitvorming voornamelijk door de grote invloed van de KVP en ARP in de toenmalige kabinetten. Zeker de katholieken waren uitgesproken anti-abortus en zorgden ervoor dat het onderwerp langere tijd buiten de politieke arena werd gehouden. Vanaf 1973 kwamen er echter overwegend meer progressieve en niet-christelijke partijen in het kabinet die de discussie rondom de legalisatie van abortus minder uit de weg gingen.⁴¹

Over de abortuswetgeving in zijn algemeenheid is erg veel geschreven. Politicoloog Joyce Outshoorn is een van de voornaamste onderzoekers die vanuit politicologische oogpunt aandacht heeft besteed aan het abortusdebat. In haar boek *de politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland, 1964-1984* betoogt Outshoorn dat de uiteindelijke abortuswet vooral symbolisch was. De meeste betrokken partijen en maatschappelijke belangenorganisaties waren niet tevreden met de wet.⁴² Zij probeert in haar onderzoek samen te vatten hoe het kan dat er een groot gat ontstond tussen de maatschappelijke discussie en het uiteindelijke politiek handelen.⁴³ Door deze lakse houding van de politiek bij de abortuskwestie in de jaren zestig en zeventig werd de rol van maatschappelijke organisaties verder versterkt. Dit verklaart volgens Costera Meijer mede waarom de belangenbewegingen zo'n prominente rol zijn gaan spelen in de jaren '70.

Volgens historicus De Bruijn hebben ook de media een grote rol gespeeld bij de bewustwording van de bevolking over abortus. Dit kwam goed tot uitdrukking in de VARA-uitzending van de actualiteitenrubriek *Achter het Nieuws* van 9 mei 1967.⁴⁴ Hierin gaf de gynaecoloog Valkhoff voor het eerst een realistisch beeld van de bestaande abortuspraktijk

³⁸ Ribberink, *Politiek veelstromenland*, 28-32.

³⁹ Ketting, *Van misdrijf tot hulpverlening*, 82-83.

⁴⁰ Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 265.

⁴¹ De Bruijn, *Geschiedenis van abortus in Nederland*, 180-181.

⁴² Joyce Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984* (Amsterdam 1986) 290.

⁴³ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 290.

⁴⁴ De Bruijn, *Geschiedenis van abortus in Nederland*, 180-181.

en de bijbehorende medisch-ethische discussie. Na deze uitzending kreeg de abortusdiscussie meer maatschappelijke en politieke aandacht.⁴⁵

Daarnaast hebben ook de grote protestacties in de jaren '70 sterk bijgedragen aan het abortusdebat. Zowel voor- als tegenstanders gingen geregeld de straat. Het bekendste voorbeeld was Dolle Mina die in massale protesten met leuzen als 'baas in eigen buik' de straat op ging. Hierdoor kon de politiek zich uiteindelijk niet langer afzijdig houden van de abortuskwestie.⁴⁶

In 1974 werd er vanuit toenemende vrees voor het blijven voortbestaan van een conservatief abortusbeleid in Nederland een comité opgericht dat zich specifiek ging richten op de strijd voor legalisering van abortus. Een aantal vrouwen uit bestaande vrouwenbewegingen zoals Dolle Mina en Man-Vrouw-Maatschappij verenigden zich in het nieuw comité Wij Vrouwen Eisen. Dit betekent volgens Van de Loo dat WVE als een op zichzelf staande organisatie vanaf het begin kon rekenen op de steun vanuit verschillende hoeken.⁴⁷

Over MVM en Dolle Mina is door verschillende historici zoals Ribberink, Van der Loo en Costera Meijer uitgebreid gekeken naar de verschillende strategieën die deze organisaties in hebben gezet om hun doel, algemene emancipatie van de vrouw, te bereiken. Wat mist is een analyse van de manieren waarop deze bewegingen hebben geprobeerd om de politieke beleidsvoering over abortus te beïnvloeden. In deze scriptie zal dan ook specifiek gekeken worden naar beïnvloedingsstrategieën die werden ingezet om de beleidsvoering rondom abortus in Nederland te beïnvloeden. Om pragmatische redenen wordt alleen gekeken naar het actiecomité Wij Vrouwen Eisen waarin vele feministische groepen samen werkten om de legalisatie van abortus in Nederland te verwezenlijken.

De onderzoeksvraag die hierbij centraal staat luidt:

Hoe heeft het maatschappelijke belangencomité Wij Vrouwen Eisen het abortusdebat en de politieke besluitvorming rondom de legalisering van Abortus in Nederland tussen 1974 en 1984 geprobeerd te beïnvloeden?

⁴⁵ De Bruijn, *Geschiedenis van abortus in Nederland*, 180-181, 182.

⁴⁶ Ibidem, 184.

⁴⁷ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 136-152.

Theoretisch kader en methode

In het abortusdebat heeft WVE invloed geprobeerd uit te oefenen op overheidsbeleid. Het is belangrijk om daarbij onderscheid te maken tussen strategieën en tactieken. Een strategie is een plan waarmee doelstellingen op lange termijn kunnen worden gerealiseerd. Deze doelen worden gerealiseerd door beïnvloedingstactieken die zijn gedefinieerd als het geheel van acties om een doel te realiseren.⁴⁸

In de literatuur wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen verschillende beïnvloedingsstrategieën. In het artikel ‘Interest Groups and Public Policy: The Insider/Outsider model Revisited’ uit 1994 bouwen Maloney, Jordan en McLaughlin voort op het onderscheid tussen interne (Insider) en externe (Outsider) beïnvloedingsstrategieën. Hierbij ligt de nadruk op de status van belangengroepen ten opzichte van beleidsmakers.⁴⁹ Het gaat over de mate van toegang die belangengroepen hebben tot de overheid.

Interne belangengroepen worden door de overheid toegelaten via bijvoorbeeld consultaties. Het gaat hier over een samenwerking tussen overheid en belangenbeweging. Deze bewegingen beschikken dus over middelen die door de overheid kunnen worden gebruikt in ruil voor invloed op het beleid. De mate van toegang verschilt.

Externe belangengroepen hebben geen directe toegang tot de overheid en moeten dus op andere manieren proberen invloed uit te oefenen. In deze theorie valt WVE onder de groep externe belangengroepen, omdat zij geen directe toegang hebben tot de beleidsmakers, maar wel invloed proberen uit te oefenen op het beleid.

De politicoloog Anne Binderkrantz maakt liever onderscheid tussen directe en indirecte beïnvloedingsstrategieën. Die terminologie is afgeleid van het onderscheid tussen interne en externe beïnvloedingsstrategieën, maar breekt met de negatieve connotatie van de externe belangengroepen die al snel als minder invloedrijk worden gezien.⁵⁰ Bij de theorie van Binderkrantz gaat het niet om de positie van een belangenbeweging ten opzichte van de overheid maar om de specifieke tactieken die belangenbewegingen gebruiken om beleid te beïnvloeden. Directe beïnvloedingstrategieën richten zich direct op de beleidsmakers. Binnen de directe strategie maakt Binderkrantz onderscheid tussen beleidsgerichte en parlementaire strategieën. Beleidsgerichte strategieën zijn bijvoorbeeld contacten met ministers, ambtenaren

⁴⁸ Definitie uit Van Dalen woordenboek.

⁴⁹ William Maloney, Grant Jordan en Andrew McLaughlin, “Interest Groups and Public Policy: The Insider/Outsider Model Revisited,” *Journal of Public Policy* 14 (1994) 17-38, aldaar 19.

⁵⁰ Anne Binderkrantz, “Interest Group Strategies: navigating Between Privileged Access and Strategies of Pressure,” *Political studies* 53 (2005) 694-715, aldaar 696.

en adviesraden. Onder parlementaire strategie verstaat Binderkrantz het aanspreken van parlementsleden, contact met politieke partijen en het spreken in het parlement om zo indirect invloed te kunnen uitoefenen op bijvoorbeeld een stemming binnen het parlement.⁵¹

De directe beïnvloedingsstrategieën van Binderkrantz staan in de volksmond ook wel bekend als de lobby. Een lobby roept volgens bestuurskundigen Fraussen en Braun bij velen een negatieve connotatie op. Het wordt snel gekoppeld aan belangenverstrengeling en achterkamerpolitiek.⁵² Tegelijkertijd wijzen journalisten Ter Rede en Van der Lugt op de positieve uitwerking van de lobby op de politiek. Een lobby is volgens hen een manier om de maatschappij en politiek dichter bij elkaar te brengen en voor belangenbehartigers een manier om hun belangen op de politieke agenda te krijgen. Ook zien zij de lobby als goede manier om politici van overzichtelijke en klikklare informatie te voorzien.

Indirecte beïnvloedingsstrategieën ziet Binderkrantz als tactieken die niet rechtstreeks beleid beïnvloeden maar wel indirect invloed kunnen uitoefenen op beleid of beleidsmakers. Deze indirecte beïnvloedingsstrategieën bestaan bijvoorbeeld uit media- en mobilisatietactieken. Binderkrantz verstaat onder mediatactieken het contact met journalisten, het schrijven van brieven naar redacteurs, columns en persberichten, persconferenties en het publiceren van analyses en onderzoeksrapporten.

Onder mobilisatietactieken verstaat Binderkrantz het organiseren van openbare bijeenkomsten en protesten of het opzetten van petitieën.⁵³ Het gaat bij deze indirecte tactieken om de beïnvloeding van de publieke opinie om zo de beleidsmakers onder druk te zetten.⁵⁴ In de analyse van het bronmateriaal viel nog op dat Binderkrantz het geven van voorlichting niet als beïnvloedingsstrategie benoemt. In dit paper zal dit wel meegenomen worden als een indirecte beïnvloedingstrategie. Net als bij protestacties en mediatactieken kan dit gezien worden als een poging om de publieke opinie te beïnvloeden.

Voor dit onderzoek is ervoor gekozen om de termen directe en indirecte beïnvloedingsstrategieën aan te houden. In de casestudie naar beïnvloedingstactieken van Deense belangengroepen toont Binderkrantz namelijk aan dat niet enkel insiders gebruik maken van interne beïnvloedingsstrategieën en outsiders van externe beïnvloedingstactieken, maar dat veel belangengroepen een breed repertoire van verschillende beïnvloedingstactieken heeft om hun doel te behalen. Daarnaast stelt ze dat de indirecte beïnvloedingstactieken niet minder

⁵¹ Binderkrantz, "Intrest Group Strategies," 697-698.

⁵² Bert Fraussen en Caelesta Braun, "De lobby aan banden? Over het ongelijk speelveld en de regulering van belangenvertegenwoordiging", *Tijdschrift voor Toezicht* 4 (2018) 103-113, aldaar 103-104.

⁵³ Wouters en Walgrave, 'Demonstrating Power', 362.

⁵⁴ Binderkrantz, "Intrest Group Strategies," 697-698.

effectief zijn dan de directe beïnvloedingsstrategieën. Belangengroepen kiezen in sommige gevallen bewust voor een indirecte tactiek en zijn niet enkel uit noodzaak aangewezen op deze tactieken zoals door andere auteurs soms wordt gesteld.⁵⁵ De theorie rondom de directe en indirecte beïnvloedingsstrategieën geeft daarom een meer realistischer beeld van verschillende tactieken die belangenbewegingen in kunnen zetten om beleid te beïnvloeden.

Om deze theorie te koppelen aan de eerder geschetste historiografie, kan op basis van de literatuur gesteld worden dat MVM eerder directe beïnvloedingsstrategieën gebruikte door zowel de regering als het parlement te benaderen. Dolle Mina maakte daarentegen voornamelijk gebruik van indirecte beïnvloedingsstrategieën door het inzetten van de media en protestacties. Aan dan hand van de theorie van Binderkrantz zal in dit onderzoek uitgebreid geanalyseerd worden hoe WVE verschillende beïnvloedingsstrategieën heeft ingezet om het overheidsbeleid rondom de abortuskwestie te beïnvloeden.

Voor de uitvoering van dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van zowel primair brononderzoek als secundair literatuuronderzoek. Er is een grote verscheidenheid aan primair bronmateriaal gebruikt. Ten eerste wordt gekeken naar notulen van vergaderingen van landelijke en lokale takken van het actiecomité. Het voordeel van dit type bron is dat hierin naar voren komt wat er allemaal in vergaderingen wordt besproken over bepaald beïnvloedingstactieken. Ten tweede wordt gebruik gemaakt van gebundelde correspondentie die de landelijke werkgroep bijhield. Het gaat hier zowel om ingekomen als uitgaande stukken die bekeken zijn om in beeld te brengen met welke mensen en organisaties WVE correspondeerde bijvoorbeeld via brieven, telegrammen en persberichten. Ten derde heeft WVE aparte archiefdozen bijgehouden met bronnen over verschillende grote protesten die ze organiseerden. Hierin zijn brochures en affiches en andere voorbereidende stukken te vinden maar ook solidariteitsaanvragen en -verklaringen vanuit verschillende organisaties en politieke partijen.

Het archief van WVE is op zeer overzichtelijke wijze ondergebracht bij Atria, het kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis te Amsterdam. Deze bronnen zijn zelf door WVE bijgehouden en bewaard. Voor dit onderzoek is dit echter niet problematisch omdat er gekeken wordt naar hoe WVE zelf het beleid heeft geprobeerd te beïnvloeden. Notulen zijn een bijzondere vorm van primaire bronnen. Wat hierbij kan ontbreken is zicht op het achterliggende gedachtenproces. Door de aanvulling met de andere gebruikte bronnen zoals

⁵⁵ Binderkrantz, "Intrest Group Strategies," 710.

de ingekomen en uitgegeven stukken wordt dit gedeeltelijk gecompenseerd omdat daar meer ruimte is voor onderbouwing en uitleg.

Het onderzoek is als volgt gestructureerd. In hoofdstuk 1 wordt het politieke debat kort uiteenzetten. Het is voor het onderzoek belangrijk om een goed beeld te krijgen van de verschillende standpunten en ontwikkelingen binnen het politieke debat en wetsvoorstellen die in de loop van de jaren '70 en '80 zijn ingediend. WVE wilde immers invloed uitoefenen op dit debat en ze zullen dan ook hebben ingespeeld op bepaalde ontwikkelingen. In hoofdstuk 2 wordt via een analyse van primaire bronnen gekeken naar verschillende grote protestacties van WVE. Er is een selectie gemaakt op basis van de aard en grootte van de WVE demonstraties. Grote protestacties zoals het bezetten van de Bloemenhovenkliniek in 1976 en de vrouwenstaking van 1981 zijn grote acties waar WVE bij betrokken was maar die door andere organisaties zijn opgezet. Deze vallen buiten de focus van hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 wordt gekeken naar de manier waarop WVE de media en voorlichting hebben ingezet als middel om het politieke debat te beïnvloeden. Tenslotte wordt in hoofdstuk 4 gekeken naar de directe beïnvloedingstactieken via de lobby met beleidsmakers en parlementariërs.

Hoofdstuk 1: de politieke ontwikkeling

1.1 Wij vrouwen eisen

Het abortusdebat was aanvankelijk vooral het domein van medici en juristen. In de jaren '70 werd het een brede maatschappelijke discussie. Na de oprichting in 1974 positioneerde het actiecomité WVE zich standvastig in dit debat. Tussen 1974 en 1984 droegen zij drie eisen uit op welke basis abortus in Nederland volgens hen gelegaliseerd moest worden.

Het eerste standpunt betrof het uit het Wetboek van Strafrecht halen van abortus provocatus. Abortus was tot 1980 immers een gedoogbeleid. Volgens de wet waren zowel artsen als vrouwen bij abortus strafbaar. In werkelijkheid werd er volop abortus gepleegd en werden er ook 'illegale' abortusklinieken opgericht. Het comité stelde: 'De bestaande situatie moet niet aangepast worden aan de wet, de wet moet aangepast worden aan de bestaande omstandigheden'.⁵⁶ Daarnaast stelde ze dat: 'noch de vrouw, noch de arts mogen voor een abortus vervolgd worden'.⁵⁷ Als dit niet zou gebeuren, waren er volgens het comité twee dramatische gevolgen: toename van riskante illegale abortussen en ongewenste kinderen met gerelateerde sociale problemen.⁵⁸ WVE stelde daarbij de kwaliteit van leven van een kind en de moeder voor het behoud van het leven onder alle omstandigheden.⁵⁹

Ten tweede eiste WVE dat abortus in het ziekenfondspakket moest komen: 'Abortus moet beschouwd worden als iedere andere medische ingreep en daarom ook vergoed worden'.⁶⁰ Als gelegaliseerde abortus niet vergoed zou worden, zouden armlastige vrouwen alsnog aangewezen zijn op primitieve en gevaarlijke abortusmethodes.⁶¹

Tenslotte eiste WVE dat de vrouw over abortus beslist. Vrouwen hadden volgens WVE zelf het meeste inzicht in hun situatie en konden het beste beoordelen of zij wel of niet een kind wilde groot brengen.⁶² Ze wilden met deze eis tevens duidelijk maken dat het comité tegen bemoeienis van artsen was. Vrouwen zouden bij te veel bemoeienis van een arts eerder kiezen voor een illegale abortus omdat de onderzoekstijd de medische risico's vergrootte en vrouwen hun privé problematiek moesten blootgeven.⁶³ WVE koppelde hier dus abortus nadrukkelijk aan het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw.⁶⁴

⁵⁶ Wij vrouwen eisen, *Legalisering van Abortus* (Amsterdam, 1975), 18.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, 19.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, 21.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem, 22.

⁶³ Ibidem, 22.

⁶⁴ Ibidem.

Oprichters van WVE van het eerste uur waren Selma Laydesdorff, Marjan Sax en Ria Sikkens. Zij streden voor legalisering van abortus. Al snel sloten steeds meer organisaties zich aan bij het comité. Dit vereiste een nieuwe organisatiestructuur. Er kwam een landelijk comité die plannen ontwikkelde, acties coördineerde en het secretariaat voerde. Daarnaast ontstonden er door het hele land plaatselijke comités die lokaal actie gingen voeren.⁶⁵

De drie eisen die WVE stelde waren controversieel in het politieke debat van de jaren '70. Veel conservatieve en confessionele partijen waren het oneens met de eisen en legalisering van abortus. Legalisering werd halverwege de jaren '70 echter onvermijdelijk. Verschillende politieke partijen dienden dan ook wetsvoorstellen in om abortus in Nederland onder hun voorwaarden te reguleren.⁶⁶

1.2 Het begin van het politiek debat rondom abortus

In de jaren '60 kwam het abortusdebat op stoom. Historicus Jan de Bruijn stelde in zijn boek *Geschiedenis van abortus in Nederland* dat abortus een controversieel onderwerp was en daarom politiek gevaarlijk.⁶⁷ Bij de Tweede Kamerverkiezingen van februari 1967 nam alleen de PvdA een abortusstandpunt in.⁶⁸

De PvdA was leidend in het ontwikkelen van standpunten voor de legalisatie van abortus binnen het parlement. Een wetenschappelijk artikel van socioloog Ruud Veenhoven nam de PvdA als leidraad voor hun standpunten. Veenhoven pleitte voor betere abortuspreventie en een wijziging van de wet zodat in een beperkt aantal gevallen abortus mogelijk werd, ook zonder medische noodzaak. Hierbij moet gedacht worden aan abortus na verkrachting of als de kans op een genetische afwijking groot was. In februari 1969 hadden nagenoeg alle partijen een voorlopig standpunt ingenomen rondom abortus. Aan de ene kant stonden de VVD, PvdA, PSP en CPN die pleitten voor een wetswijziging. Aan de andere kant stonden de confessionele partijen zoals de CHU, KPV en de ARP die een wetswijziging niet zagen zitten.⁶⁹

Januari 1970 stelde staatssecretaris voor Volksgezondheid Kruisinga (CHU) een bijzondere Kamercommissie in op het gebied van abortus. Deze commissie moest onderzoek uitvoeren naar de medische en sociale betekenis van abortus alsmede naar omstandigheden en procedures waaronder abortus toegestaan kon worden. Deze zogenaamde Commissie-Kloosterman was samengesteld uit verscheidene deskundigen van verschillende levensbeschouwelijke

⁶⁵ Van de Loo, *De vrouw beslist*, 144.

⁶⁶ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland*, 190.

⁶⁷ Ibidem, 192.

⁶⁸ Ibidem, 191.

⁶⁹ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 153-156.

richtingen.⁷⁰ Bij een eventuele wetswijziging zou deze commissie moeten adviseren.⁷¹ In de loop der jaren werden er dan ook verschillende wetsvoorstellen ingediend. Deze voorstellen en de verdere politieke ontwikkelingen worden hieronder kort besproken omdat ze een belangrijke rol spelen voor de periode '74-'84.

1.2.1 Lamberts / Roethof

De Tweede Kamerleden van de PvdA, Jan Lamberts en Hein Roethof dienden op 15 juni 1970 een wetsvoorstel in 'ter wijziging van de strafbepalingen zwangerschapsverstoring'.⁷² In dit wetsvoorstel lag de nadruk op de bescherming van de vrouw en bredere waarborgen van de volksgezondheid en niet op het beschermen van het ongeboren leven.⁷³ Met dit wetsvoorstel wilde de PvdA de illegale abortuspraktijk inperken, de volksgezondheid bij medische ingrepen waarborgen, de rechtsonzekerheid rondom de ingreep terugdringen en meer ruimte geven aan de persoonlijke verantwoordelijkheid van vrouwen en artsen.⁷⁴ Dit was in grote mate in overeenstemming met de drie eisen van WVE behalve de eis dat de vrouw beslist.

De behandeling van het wetsvoorstel duurde lang, niet alleen door de controversiële aard van het voorstel, maar ook door de Tweede Kamerverkiezingen van 1971. De PvdA kwam als grote winnaar van deze verkiezingen uit de bus, maar kwam niet in de regering. Het kabinet-Biesheuvel bestond uit de KVP, VVD, ARP, CHU en DS'70 en was overwegend liberaal confessioneel.⁷⁵ Deze nieuwe regeringspartijen wilden het resultaat van de commissie-Kloosterman afwachten voor de behandeling van het ingediende wetsvoorstel van de PvdA. De KVP wilde bovendien een passage rondom beperking van abortus in het regeerakkoord om te VVD te binden.⁷⁶ Daarnaast was ook de VVD begonnen met het schrijven van een eigen wetsvoorstel waardoor ze het wetsvoorstel van Lamberts en Roethof niet konden steunen.⁷⁷

In de tijd dat de politiek om het wetsvoorstel van Lamberts en Roethof heen bleef draaien en het advies van de commissie-Kloosterman afwachtte, voltrok zich een ontwikkeling die de aard het abortusdebat in Nederland veranderde: de oprichting van abortusklinieken. De Koninklijk Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG) en de Stichting voor medisch verantwoorde zwangerschapsonderbreking (Stimenzio) speelden hierbij een hoofdrol. In 1971 kwam het bestuur van de KNMG met een uitbreiding van medische en

⁷⁰ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 159-160.

⁷¹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland*, 197.

⁷² Ibidem, 199.

⁷³ Ibidem, 199.

⁷⁴ Ibidem, 170.

⁷⁵ Ibidem, 192.

⁷⁷ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 171-173.

sociaal-maatschappelijke aanleidingen voor abortus. Door deze stellingname van de KNMG werd het handhaven van de politieke abortuswetgeving bemoeilijkt.⁷⁸ Op 27 februari 1971 opende de eerste abortuskliniek in Arnhem en snel volgden er velen in het hele land.⁷⁹

De oprichting van de klinieken en de vergemakkelijkte toegang tot abortus betekende een vermindering van primitieve abortuspraktijken. Het leidde echter niet tot een, door de confessionele partijen gevreesde, sterke stijging in abortussen in Nederland.⁸⁰ Er ontstond zo een gedoogbeleid. Vanuit de confessionele hoek die voorheen fel tegen legalisering van abortus was, kwamen er nieuwe wetsvoorstellen waarmee ze abortus op eigen voorwaarden wilden reguleren.⁸¹

1.2.2 Van Agt / Stuyt en Schaik / Van Leeuwen.

In 1972 kwam er een abortuswetsvoorstel van de confessionele ministers Van Agt / Stuyt over een voorwaardelijke legalisatie. Onder strenge voorwaarden en op beslissing van een arts werd abortus toegestaan.⁸² Abortus bleef in het Wetboek van Strafrecht en zou niet gezien worden als een normale medische ingreep. Ook werden buitenlandse vrouwen expliciet uitgesloten van hulp in Nederland. Ook het aantal klinieken en abortus gecertificeerde artsen werd sterk teruggedrongen.⁸³ Dit voorstel stond dus recht tegenover de eisen van WVE.

De wetsvoorstellen van de PVDA en de confessionele regering zouden in de zomer van 1972 behandeld worden maar voor dit plaats kon vinden, viel het kabinet-Bieshoven. De behandeling van de wetsvoorstellen werd opnieuw uitgesteld en de abortuskwestie speelde daardoor een belangrijke rol in de nieuwe verkiezingen van 1972.⁸⁴ De formatie duurde lang en pas in mei 1973 trad kabinet Den Uyl I aan met als regeringspartijen de PvdA, D66, de KVP, de ARP en de PPR. Een ideologisch gemengd kabinet dat de behandeling van de ingediende wetsvoorstellen lang voor zich uit schoof.⁸⁵

Door het aldus ontstane gedoogbeleid werd de abortusdiscussie vooral vanuit de progressieve hoek gevoerd en kwam de abortusdiscussie in de politiek op een lager pitje te staan. Dit duurde tot 1974 toen minister van Justitie Van Agt dreigde de Bloemenhovenkliniek in Heemstede te sluiten. In de politieke commotie die hierop volgde, werd Het comité Wij Vrouwen Eisen opgericht en in het parlement vonden verschillende debatten plaats over het

⁷⁸ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 200-202.

⁷⁹ De Bruijn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland*, 200-202.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Outshoorn, *Het politieke de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984*, 194

⁸² Ibidem.

⁸³ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 210.

⁸⁴ Ibidem, 211.

⁸⁵ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 212

voorval rond de kliniek.⁸⁶ Ondanks grote onvrede en verschillende verworpen Moties van Wantrouwen tegenover Van Agt bleef het kabinet overeind. De affaire had de noodzaak voor een wettelijke regeling opnieuw op de politieke agenda gezet.

Op 23 januari 1975 kwamen de ARP en KVP met een nieuw initiatief wetsvoorstel van de Kamerleden Van Schaik en Van Leeuwen. Met dit voorstel werd die van Stuyt / Van Agt ingetrokken.⁸⁷ Het voorstel verschilde weinig van die van Stuyt / Van Agt: abortus bleef in het wetboek van strafrecht en mocht enkel onder strenge voorwaarden door een bevoegde arts worden uitgevoerd. Abortus mocht alleen uitgevoerd worden als de lichamelijke en geestelijke gezondheid van de vrouw ernstig werd bedreigd en dit enkel opgelost kon worden door het uitvoeren van abortus. Een deskundige moest beoordelen of dit het geval was. Daarnaast mocht abortus enkel in ziekenhuizen worden uitgevoerd.⁸⁸ Dit wetsvoorstel was net als zijn confessionele voorganger in geen enkel opzicht conform de drie eisen van WVE.

1.2.3 Geurtsen / Veder-Smit

Een maand na het voorstel van Van Schaik / Van Leeuwen, in februari 1975, kwamen ook VVD Kamerleden Jan Geurtsen en Els Veder-Smit met een nieuw wetsvoorstel. Dit was onverwacht aangezien men er tot dan toe vanuit was gegaan dat de VVD het wetsvoorstel van Lamberts / Roethof zou steunen. De VVD vond zelf dat nog het socialistische voorstel, nog het confessionele voorstel overeenkwam met hun liberale idealen.⁸⁹ In dit voorstel bleef abortus in het wetboek van strafrecht en mocht het enkel na een zorgvuldige afwegingsprocedure door een arts in een door de overheid gecontroleerd ziekenhuis of kliniek worden uitgevoerd. De VVD opperde een nieuw idee van registratie en controle van de wettelijke regeling door de instelling van een zogenaamde abortuscommissie. Daarnaast was duidelijk dat abortus niet in de ziektewet opgenomen zou worden, omdat het niet gezien werd als normale medische ingreep.⁹⁰ Ook dit wetsvoorstel sluit totaal niet aan bij de eisen van WVE.

Nu lagen er drie wetsvoorstellen klaar die geen van allen een meerderheid in het parlement zouden behalen. Daarom wilde de VVD met de PvdA praten.⁹¹ Tijdens de onderhandelingen lekte informatie uit over een mogelijke driemaandentermijn. Vrouwenbewegingen waaronder WVE en de Rooie Vrouwen van de PvdA waren hier woedend over en lieten hun onvrede horen in protesten en moties. Op 6 mei 1976 kwamen de VVD en PvdA met een gezamenlijk

⁸⁶ De Bruijn, *De geschiedenis van abortus in Nederland*, 215.

⁸⁷ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 213.

⁸⁸ Ibidem, 212.

⁸⁹ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 217.

⁹⁰ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 217.

⁹¹ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 219.

compromis wetsvoorstel Geurtsen / Lamberts / Roethof / Veder-Smit waarmee de eerdere socialistische en liberale wetsvoorstellen kwamen te vervallen. Hierin was van een driemaandentermijn echter geen sprake meer.⁹²

De beslissing tot abortus lag in dit voorstel bij de arts en de vrouw gezamenlijk. De uitvoerend en bevoegd arts kon niet meer strafrechtelijk vervolgd worden. De controlecommissie en verplichte registratie uit het eerdere VVD wetsvoorstel bleef bestaan.⁹³ WVE was niet tevreden met het voorstel. Dit was enerzijds omdat de leden teleurgesteld waren in de PvdA. PvdA Kamerlid Roethof had voorheen altijd gezegd dat compromissen sluiten over zo'n belangrijke zaak zeer ongewenst was.⁹⁴ Anderzijds voldeed het voorstel op verschillende punten duidelijk niet aan de eisen van het comité. Het was nog altijd niet enkel de vrouw die beslist, de kwestie van de verplichte registratie en controle die de anonimiteit van vrouwen in de weg stond, was nog van kracht en abortus werd niet als een normale medische ingreep in de ziektewet opgenomen.

1.2.4 Ginjaar / De Ruiter

Een dag na het indienen van het liberaal-socialistische wetsontwerp deed minister van Justitie Van Agt een tweede poging tot het sluiten van de Bloemenhovenkliniek. Als reactie hierop bezetten vrouwen, ook van WVE, de kliniek waardoor de sluiting opnieuw mislukte. Er bestond op dat moment grote onenigheid over het thema abortus. Ondanks de felle debatten zaten er weinig consequenties aan het optreden van Van Agt. Met de verkiezingen in het voorjaar van 1977 in het achterhoofd wilden de grote partijen als VVD en het PvdA geen kabinetscrisis veroorzaken. Na de oprichting van het CDA werd duidelijk dat in de formatie de confessionelen een belangrijke rol zouden blijven spelen.⁹⁵

Na lange tijd volgden in september 1976 de behandelingen van de ingediende wetsvoorstellen in de Tweede Kamer. Het confessionele voorstel Van Schaik / Van Leeuwen was gezien de verhoudingen in de Tweede Kamer bij voorbaat kansloos. Over het voorstel Geurtsen / Lamberts / Roethof / Veder-Smit werd echter vijf dagen beraadslaagd. Op 29 september 1976 werd het wetsvoorstel door de Tweede Kamer aangenomen.⁹⁶ Drie maanden later was het aan de Eerste Kamer om over het wetsontwerp te stemmen. Uit een NIPO-enquête kwam naar voren dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet gelukkig was met dit

⁹² De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 219.

⁹³ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 218.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 224.

⁹⁶ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 225.

voorstel. De Eerste Kamer verwierp het voorstel daarom met een twee derde meerderheid. Het was voornamelijk de tegenstemmende VVD fractie die doorslaggevend was voor deze uitkomst: acht van de twaalf stemden tegen het voorstel dat mede door hun partijgenoten was ingediend.⁹⁷ Het is duidelijk dat de abortuskwestie ook binnen de Tweede Kamerfracties ook verdeeldheid zorgde.

De verwerping van het wetsvoorstel door de Eerste Kamer zorgde ervoor dat de abortuskwestie de Nederlandse politiek bleef beheersen, zeker in de aanloop naar de verkiezingen van 1977. De formatie tussen het CDA, D66 en PvdA liep stroef en de eerste twee pogingen tot het vormen van Kabinet Den Uyl liepen vast op de onderhandelingen over de toekomstige abortuswetgeving. CDA probeerde vervolgens een kabinet te vormen met de VVD. Dit lukte en in het kabinet verkreeg het CDA de meerderheid. Er kwam een abortus-ultimatum: de regeringspartijen moesten voor 1 januari 1979 met een nieuw wetsvoorstel komen.⁹⁸

Dit voorstel kwam begin 1979. Het omvatte de volgende punten. Abortus mocht alleen in ziekenhuizen en klinieken met een vergunning worden uitgevoerd. Na drie maanden was abortus niet meer toegestaan. Er moest vijf dagen bedenktijd zitten tussen de consultatie en de uitvoering van de abortus. Registratie werd verplicht om naleving van de wet te kunnen garanderen. Er kwam een gewetensclausule: een arts hoefde niet mee te werken tegen zijn zin. De keuze voor abortus lag bij de arts en vrouw gezamenlijk. Onbevoegde artsen of artsen die abortus na drie maanden uitvoerden konden strafrechtelijk vervolgd worden.⁹⁹

Dit wetsvoorstel botste met alle drie de eisen van het comité. Abortus bleef in het wetboek van strafrecht tenzij uitgevoerd door een bevoegd arts in een aangewezen ziekenhuis of kliniek, kwam niet in de ziekwet en de vrouw besliste niet volledig zelf. Daarnaast was er veel kritiek op het voorstel omdat een heel aantal klinieken moesten sluiten door de strenge eisen die gesteld werden aan de vergunningen. De vijf dagen bedenktijd en de grote hoeveelheid informatie over mogelijke alternatieven en gevolgen van de ingreep werd door WVE gezien als beteugeling van de keuze van de vrouw. Bovendien werd het voor buitenlandse vrouwen ook moeilijker om de ingreep in Nederland te ondergaan.¹⁰⁰

⁹⁷ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 227.

⁹⁸ Ibidem, 229.

⁹⁹ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 224, 251.

¹⁰⁰ Wij vrouwen eisen, *Abortus uit het wetboek van strafrecht, abortus in het ziektefonds* (Amsterdam, 1980) 4.

Er volgde veel debat in de Tweede Kamer en overleg met verschillende deskundige en belangenorganisaties. December 1980 werd de wet in de Tweede Kamer behandeld en met een minimale meerderheid van 76 tegen 74 stemmen aangenomen. Mei 1981 volgde de stemming in de Eerste Kamer. Ook hier werd de wet met 38 tegen 37 stemmen aangenomen.¹⁰¹

De invoering van de wet verliep echter net als de opstelling ervan traag. Na de verkiezingen van 1981 worden drie pogingen gedaan tot het vormen van een Kabinet Van Agt. Geen van dezen hield stand. Dit vertraagde het proces om de Algemene Maatregel van Bestuur te vormen. Hiervoor moest de regering in gesprek met verschillende adviesorganen waaronder de Emancipatieraad en de Gezondheidsraad. Vooral de kwestie van het ziektefonds kwam hierbij aan de orde. Na veel debat en discussie trad de *Wet Afbreking Zwangerschap* in november 1984 uiteindelijk in werking.¹⁰²

Veertien jaar zat er tussen het eerste ingediende wetsvoorstel van de PvdA en het uiteindelijke ingevoerde wetsvoorstel van VVD en CDA. Na de aanname van de wet in 1981 waren de meeste politieke partijen blij dat er een wet lag ook al was het een duidelijk ideologisch compromis. Het proces tot de komst van een abortuswetgeving is dan ook een uitstekend voorbeeld van het Nederlandse poldermodel. Dit betekende wel dat sommige partijen zich niet met de wet konden verenigen. Mede dankzij het voortbestaan van WVE en andere vrouwenbewegingen die zich inbleven zetten voor een progressieve abortuswetgeving verdween het onderwerp echter niet volledig uit het maatschappelijk debat. In de politiek kwam het onderwerp echter in een zachter vaarwater terecht. Men was de eerste paar jaar na de invoering van de wet ‘abortus moe’.¹⁰³

¹⁰¹ Outshoorn, *De politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland*, 268

¹⁰² Ibidem, 277-283.

¹⁰³ De Bruijn, *De geschiedenis van de abortus in Nederland*, 225.

Hoofdstuk 2: De inzet van protestacties

De jaren '70 roepen het beeld op van grote protestacties voor de legalisering van abortus. Foto's van vrouwen met leuzen als 'baas in eigen buik' komen als eerst naar voren als het gaat over de tweede feministische golf. In de jaren '70 gingen aanhangers en sympathisanten van vrouwenbewegingen massaal de straat op om te protesteren voor de legalisering van abortus. Ook WVE organiseerde tussen 1974 en 1984 geregeld nationale protesten. Deze protesten staan in dit hoofdstuk centraal.

2.1 Nationale protestacties

WVE organiseerde tussen 1974 en 1984 geregeld landelijke demonstraties waarbij met uit heel Nederland op een centrale plek samenkam om te demonstreren voor of juist tegen een bepaald standpunt binnen het abortusdebat. Deze demonstraties hadden verschillende aanleidingen. De eerste grote protestactie die het comité WVE organiseerde vond plaats op 14 december 1974.

Dit protest paste duidelijk in de historische en politieke context van 1974. Het comité WVE was toen net opgericht. Het debat in de Tweede Kamer werd volop gevoerd, maar er zat nog maar weinig schot in de nieuwe abortuswetgeving¹⁰⁴. Het doel van deze actie was dan ook om grote delen van de Nederlandse bevolking als mede de landelijke politiek te bereiken met haar standpunten over het legaliseren van abortus. Op de affiches en posters ter aankondiging van deze demonstratie staan de kernpunten van WVE dan ook centraal.

Om een zo groot mogelijk publiek aan te spreken zette WVE een aantal tactische stappen. Zo werd in de landelijke vergadering van 3 november 1974 vrouwen in het netwerk opgeroepen om 'de affiches overal op te hangen zodat deze actie de grootst mogelijke aandacht krijgt'.¹⁰⁵ Ook werden lokale comités, zoals die in Groningen, geactiveerd om de affiches in de provincies te verspreiden.¹⁰⁶ WVE probeerde hiermee een zo groot mogelijk maatschappelijk draagvlak in het land te verkrijgen, en daarmee een sterkere indirecte beïnvloeding te bewerkstelligen.

Daarnaast werd binnen het landelijk comité nagedacht over welke sprekers het best het woord konden voeren. Naast een aantal prominente vrouwen binnen WVE, Selma Laydesdorff en Ria Sikkes, werden leden opgeroepen om goede kandidaten voor te dragen. De voorkeur

¹⁰⁴ De Bruijn, *de geschiedenis van de abortus in Nederland*, 211.

¹⁰⁵ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 3 november 1974.

¹⁰⁶ Ibidem.

werd gegeven aan ‘vrouwen met expertise’.¹⁰⁷ Uiteindelijk werd gekozen voor twee vrouwelijke artsen één uit de Bloemenhoven Kliniek en één uit Beverwijk. Ook werd gekozen voor een vrouw uit de katholieke gemeenschap.¹⁰⁸

Waarom juist specifiek voor deze samenstelling van sprekers werd gekozen, komt niet uit de notulen naar voren. Enerzijds was de keuze voor expertise boven ervaringsdeskundigen met een persoonlijk verhaal opvallend. Ervaringsdeskundigheid is doorgaans een middel dat belangengroepen inzetten om aandacht te vragen of empathie op te wekken. De keus voor expertise was dan ook een tactische manier waarop het comité zichzelf neer wilde zetten. De vrouwenbeweging Dolle Mina was volgens Costera Meijer ook bewust bezig met hoe ze zichzelf wilde presenteren en koos voor persoonlijke verhalen en ‘ludieke acties’ om van het stoffige karakter van het feminisme af te komen.¹⁰⁹ De keuze voor expertise was voor WVE een manier om professionaliteit uit te stralen.

Anderzijds speelt tactiek ook een rol in de keuze voor een spreker uit de katholieke gemeenschap. Tactisch gezien was dit een slimme zet aangezien de grootste tegenstanders van legalisering van abortus in Nederland uit confessionele en specifiek katholieke hoek kwamen. Op deze manier betrokken ze een groep die misschien op andere gedachten gebracht kon worden.

Het actiecomité koos daarnaast voor een apolitieke strategie door ‘[...] geen politieke partijen aan het woord [te laten]’.¹¹⁰ In de notulen staat niet waarom het comité voor deze tactiek koos maar dit statement staat genotuleerd. Door politieke partijen bewust aan het woord te laten geef je een politieke kleur weer. Als een zo groot mogelijk publiek aangetrokken moet worden, was het daarom een verstandige en tactische keuze om die politieke kant achterwege te laten.

Daarnaast blijkt uit het bestudeerde bronmateriaal dat er in de landelijke vergaderingen ook bewust werd nagedacht over de manier waarop de acties werden gevoerd en welke organisaties daarbij werden betrokken. WVE benaderde een grote verscheidenheid aan organisaties met de vraag of ze solidair wilden zijn met het protest. Hier was een standaardformulier voor die organisaties konden ondertekenen door bovenin hun naam en onderin hun handtekening te zetten waarin ze stelden ‘Kennis te hebben genomen van de demonstratie

¹⁰⁷ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 4 november.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek*, 97.

¹¹⁰ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 4 november.

14 december [...] en achter de drie eisen van WVE staan'.¹¹¹ Sommige organisaties ondertekenden dit en stuurden het terug, andere formuleerden een eigen antwoord maar gingen daarin wel akkoord met beide statements. Het ging hier om vrouwenbewegingen van de politieke partijen, Kamerfracties, NGO's zoals humanistisch verbond, vrouwenbewegingen zoals de Dolle Mina en Man Vrouw Maatschappij en vakbonden. Wederom komt niet expliciet naar voren waarom WVE deze solidariteitsaanvragen deed. Het ligt voor de hand dat WVE dit deed om zichzelf op de kaart te zetten, aandacht te genereren voor de demonstraties en maatschappelijk en politieke draagvlak te creëren. Ook het doel van de solidariteitsaanvragen was om de effectiviteit van de indirecte beïnvloedingsstrategie te vergroten.

Wel werd tactisch nagedacht over de inzet van deze organisaties. 'Er mag ook absoluut geen propaganda gemaakt worden ter meerdere glorie voor hun organisaties zelf'.¹¹² Dit was een volstrekt logische keuze omdat WVE, die uit vrouwen vanuit veel verschillende organisaties was ontstaan, een eensgezind front wilde vormen. Voor protestbewegingen en actiegroepen is eenheid belangrijk. Het comité heeft zo ook voorafgaand aan de demonstratie met alle betrokken organisaties de gang van zaken tijdens de demonstratie besproken.¹¹³

De voorbereiding was tot in de puntjes geregeld. Zo werden er speciale bussen ingezet om vrouwen vanuit Leiden naar Amsterdam te brengen.¹¹⁴ Ook werd in de vergaderingen meerdere malen gesproken over het aanvragen van de juiste vergunningen. Niets werd aan het toeval overgelaten en er was een strakke tijdsplanning. Op deze manier stuurde het comité alles goed aan en was er weinig tot geen ruimte voor eigen initiatief van deelnemers. Dit in tegenstelling tot de protestacties die Dolle Mina in de beginjaren organiseerde en die volgens journalist Marja van Soest geïnspireerd waren op de provobeweging met 'ludieke knipacties'. Wat Van Soest hiermee bedoelt is dat Dolle Mina ging voor spontane, uitgesproken en soms controversiële acties om aandacht te trekken van de media.¹¹⁵ WVE zette zich met deze perfect georganiseerde actie neer als een serieuze en nieuwe speler binnen het politieke en maatschappelijke krachtenveld.

In de ogen van WVE was het eerste landelijke protest een groot succes. In de landelijke vergadering werd met lof over het protest gesproken. Ook in de brochures en andere

¹¹¹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 75, solidariteitsverklaring protest 14 december 1974.

¹¹² Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 4 november 1974.

¹¹³ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 75, brief aankondiging bespreking protest november 1974.

¹¹⁴ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 4 november 1974.

¹¹⁵ Marjo van Soest, *Meid, wat ben ik bewust geworden. Vijf jaar Dolle Mina* (Den Haag 1975), 9.

naslagwerken werd gesproken van ‘Een groot Sukces: 7000 vrouwen en mannen trotseerden de regen [...]’. Een groot aantal organisaties en zeer veel ongeorganiseerde vrouwen sluiten zich hierdoor bij het komitee aan’.¹¹⁶ Ook werd gesteld: “De demonstratie is goed gelukt. We hebben redelijke pers gehad en individuele vrouwen hebben zich ermee kunnen identificeren”.¹¹⁷ Bovendien werd tijdens de vergadering van 21 januari 1975 gezegd dat het landelijk comité blij was dat als gevolg van de demonstratie, op verschillende plekken in Nederland een lokale afdeling van WVE werd opgericht.¹¹⁸ Het Gronings comité van WVE was na het protest begonnen met het ophalen van handtekeningen om meer lokale comités op te richten.¹¹⁹

Het doel van de demonstratie werd dus behaald. Niet alleen was er veel aandacht geweest voor de actie, ook werd teruggekoppeld dat vrouwen zich ermee hadden kunnen identificeren. De herkenning en aandacht bepaalden het succes van de protestactie. Ook de oprichting van meer lokale comités werd door WVE gezien als een succesvol gevolg van het protest. Dit sluit aan bij de theorie van Binderkrantz dat succesvolle protesten een voorwaarde zijn voor de effectiviteit van de indirecte beïnvloedingsstrategieën. Met meer maatschappelijk draagvlak wordt de indirecte druk op de politie immers groter.

Wel stelde het landelijk comité in de vergadering van 9 januari 1975: ‘Bij de demonstratie waren we veel meer gericht op de publieke opinie, terwijl we ons nu duidelijk willen richten op de politieke kant van de zaak’.¹²⁰ Uit dit citaat blijkt dat WVE zich bewust was van het feit dat de publieke opinie uiteindelijk de politiek moest beïnvloeden, conform de theorie van Binderkrantz. Voor de strategie van WVE betekende dit dat de focus binnen de indirecte beïnvloedingsstrategieën zich meer op de politiek en de politieke ontwikkeling ging richten

24 april 1976 organiseerde WVE de tweede grote protestactie in Amsterdam. Dit protest zag er echter duidelijk anders uit. Het politieke klimaat rondom abortuswetgeving was in anderhalf jaar substantieel veranderd. Er was inmiddels een consensus ontstaan over het feit dat er nieuwe wetgeving moest komen voor legalisatie van abortus: De focus van het debat was verschoven naar onder welke voorwaarden dit moest gebeuren.¹²¹ Er lagen inmiddels drie

¹¹⁶ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 75, brochure WVE 1980, 20.

¹¹⁷ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 21 januari 1975.

¹¹⁸ Ibidem.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 21 januari 1975.

¹²⁰ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 1, notulen vergadering 9 januari 1975.

¹²¹ De Bruijn, *de geschiedenis van de abortus in Nederland*, 209-223.

wetsvoorstellen klaar voor behandeling in de Tweede Kamer, maar geen van deze voorstellen zou een meerderheid behalen. De geruchten gingen de ronde dat de VVD en de PvdA wilden onderhandelen over een compromiswetsvoorstel. Echter PvdA had eerder aangegeven dat abortus geen punt van onderhandeling zou zijn. Het door WVE georganiseerde protest van 24 april richtte zich dan ook, passend binnen deze historische context, op het voorkomen van een compromiswetsvoorstel.

De eisen voor de abortuswetgeving bleven hetzelfde maar er werden leuzen toegevoegd die duidelijk duiden op een verandering in tactiek. Leuzen als: ‘hierover kan niet onderhandeld worden’ en ‘geen compromissen: de vrouw moet beslissen’ geven de politieke situatie op dat moment weer.¹²² Het comité nam zich na afloop van het eerste grote protest van 4 december 1974 voor zich te gaan focussen op de politiek. Dat is door de inzet van deze leuzen in ieder geval wel geprobeerd. Het ging er bij dit protest niet meer om het debat op de kaart te zetten, maar om een publiek protest de politiek aan te spreken. Het zijn niet de burgers die door deze leuzen werden aangesproken maar specifiek de politiek en misschien zelfs wel de PvdA zelf, die volgens WVE hun belofte over het belang van een goede abortuswet niet nakwamen. Een veelgebruikte uitspraak in het protest was: ‘liever geen wet, dan een slechte wet.’¹²³ Door dit compromis dreigde de PvdA namelijk veel in te leveren van haar eisen die ze eerder aan had gegeven te willen bevechten.¹²⁴ Hier is duidelijk de politieke dimensie zichtbaar die WVE miste in het eerste grote protest.

WVE stelde daarnaast in een affiche dat de demonstratie was georganiseerd met als doel ‘[...] Een goede abortuswetgeving en een snelle [wets]behandeling. Geen langer uitstel’.¹²⁵ Dit is tegenstrijdig omdat er tevens werd gestreden tegen een compromisvoorstel. Echter is het goed om te beseffen dat WVE in april 1976 ondanks geruchten niet zeker wist dat er in mei van datzelfde jaar een compromisvoorstel op tafel zou komen die het eerdere progressieve wetsvoorstel van de PvdA van tafel zou vegen.¹²⁶

Uit de notulen komt naar voren dat het landelijke comité selectief was met het inzetten van grote protestacties. In de vergadering van 4 september 1975 werd gesteld:

¹²² Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) inv. Nr. 80, affiche demonstratie 24 april 1976.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ De Bruijn, *de geschiedenis van de abortus in Nederland*, 209-223.

¹²⁵ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 80, affiche demonstratie 24 april 1976.

¹²⁶ De Bruijn, *de geschiedenis van de abortus in Nederland*, 209-223.

Het heeft op dit moment niet zoveel nut om massale bijeenkomsten te gaan houden, daarvoor is er te weinig spektakulairs aan de hand. Het ziet er naar uit dat de behandeling van de abortuswetsontwerpen in de 2^e Kamer nog wel een half jaar op zich zal laten wachten. We willen onze tijd nuttig gaan gebruiken en discussie- en voorlichtingsdagen / avonden in den Lande gaan beleggen.¹²⁷

Op 23 oktober 1975 werd opnieuw over de inzet van een grote protestactie gesproken: ‘Nu is actie meer nodig dan ooit, want door de ontwikkelingen tijdens de laatste dagen dreigt iedereen te geloven dat het wel goed zit in de Kamer. Niets is minder waar’.¹²⁸ Kortom, ondanks dat de jaren ’70 te boek staan als de jaren waar over alles en het liefst zo veel mogelijk geprotesteerd werd, dacht WVE wel na over wanneer het zinvol was om een groot protest te organiseren. WVE zag de indirecte beïnvloedingstrategie van het organiseren van grote protestactie enkel als zinvol als er iets spectaculairs aan de hand was. Dit is anders dan bijvoorbeeld MVM die volgens Van Steen vaker inzette op kleine acties die frequenter plaats vonden.¹²⁹

Vanaf 1975 richtte WVE zich bovendien op ontwikkelingen rondom abortus in het buitenland. Aanvankelijk ging het vooral om de uitwisseling van ervaringen maar al snel realiseerde WVE zich dat ‘het internationale karakter [...] de interesse bij diegenen (pers niet uitgesloten) die zich reeds geruime tijd bezighouden met abortus in Nederland [kan] verhogen’.¹³⁰ Strategisch betekende dit dat WVE de internationale abortuskwestie gebruikte om op een andere manier de abortuskwestie in Nederland opnieuw onder de aandacht te brengen.

Op 31 maart 1979 organiseerde WVE op verschillende plekken in Nederland protesten en activiteiten in het kader van de internationale abortusdag. Dit was de eerste keer dat er binnen het thema abortus internationaal werd samengewerkt om één front te vormen in de abortusdiscussie. Dit past historiografisch bij de aanloop naar de eerste officiële Europese verkiezingen van juni 1979. Het internationale karakter dat WVE inzette was een goed voorbeeld van een indirecte beïnvloedingsstrategie omdat ze via internationale contacten en netwerken druk probeerde te zetten op zowel de nationale politiek als op de aanstaande Europese politiek.

¹²⁷ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 4 september 1975.

¹²⁸ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr.1, notulen landelijke vergadering 23 oktober 1975.

¹²⁹ Van Steen, “De vergeten actiegroep Man Vrouw Maatschappij,” 34.

¹³⁰ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 19 maart 1975.

Een onderdeel van dit protest van maart 1979 was de invoering van de vijf dagen bedenktijd in het wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter. WVE zag dat het grootste deel van de uitgevoerde abortussen in Nederland werd ondergaan door buitenlandse vrouwen. Deze bedenktijd bemoeilijkte de abortusmogelijkheden voor buitenlandse vrouwen. WVE liet zo zien dat de internationale context niet alleen werd gebruikt om de nationale politiek onder druk te zetten maar ook om buitenlandse vrouwen te helpen.

Ten aanzien van de grote nationale protesten vond er begin jaren '80 een relevante ontwikkeling plaats. Tot dan toe werden de grote landelijke protesten, zoals hierboven beschreven, in detail voorbereid om alles goed en volgens plan te laten verlopen. Bij het protest van 28 juni 1981 liep dit echter anders. Een paar dagen ervoor werd bekend gemaakt dat deze dag de Eerste Kamer zou stemmen over het wetsvoorstel Ruiter / Ginjaar. Anders dan voorgaande acties was er geen tijd voor een uitgebreide en perfecte voorbereiding van een groot protest. WVE verspreidde via kranten en televisie de oproep om massaal naar het Binnenhof te komen en te protesteren tegen het wetsvoorstel.¹³¹ In vergelijking met andere protesten was dit een vrij spontane actie. Hiermee wilde ze op het laatste moment de twijfelende parlementariërs nog proberen te beïnvloeden.¹³² Vrouwen trokken in groten getale naar het Binnenhof en blokkeerden de toe- en uitgangen van het terrein. Hoewel een protest volgens Binderkrantz een vorm van indirecte beïnvloeding is, blijkt dit specifieke protest een directe beïnvloeding. De demonstranten probeerde immers op het laatste moment de stemming in het parlement te beïnvloeden.

Als reactie hierop trad de ME hard op. Er werden 52 vrouwen opgepakt en een groot deel vluchtte naar de binnenstad van Den Haag om daar het protest voort te zetten. Het protest kreeg een agressievere toon. Deze minder goed voorbereide en 'agressievere' houding had WVE eerder juist willen voorkomen. In de vergadering van 7 januari 1976 stelde het comité: "Het is belangrijk dat we hun [anti-abortus demonstranten] agressieve manier van optreden niet overnemen, maar onze eigen manier van vredig optreden daar tegenoverstellen [...]".¹³³ Voor 1980 werd dus door het comité wel nagedacht over de manier waarop hun protesten bij het publiek overkwamen. Met het chaotische protest van 28 april 1981 werd dit losgelaten. Deze

¹³¹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 91, bericht oproep actie binnenhof 3 juli 1981.

¹³² Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 91, notulen vergadering WVE Den Haag over demonstratie 28 april 1981.

¹³³ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 7 januari 1976.

strategiewijziging was riskant omdat het maatschappelijk draagvlak verminderde en daarmee de indirecte beïnvloedingsstrategie verzwakte.

Vanuit de politiek kwamen veel reacties op het felle protest. Enerzijds bekritiseerden politieke tegenstanders maar ook organisaties en vrouwengroepen die zich achter WVE schaarden de agressievere houding van WVE. Zo stelde de PPR in een open brief: ‘normen van actievoeren verschuiven. [...] Blijkbaar zijn er hardere vormen van actievoeren nodig. Mensen die aan de actie deelnemen mogen hier niet zonder inlichting mee geconfronteerd worden’.¹³⁴ Anderzijds kreeg WVE steun vanuit verschillende hoeken, zowel vanuit de politiek als maatschappelijke organisaties, over het feit dat de ME te snel en te hard zou hebben opgetreden tegen de relatief spontane actie. Zo stelde de Universiteitsraad van de Universiteit van Amsterdam: “de universiteitsraad spreekt zijn verontwaardiging uit over dit optreden en verklaart zich solidair met de vanavond te houden demonstratie tegen dit gewelddadige optreden“. Hier komt mooi naar voren wat dit protest van 28 april 1981 teweegbracht. Het ging na afloop van het debat niet over de inhoud van de argumenten maar enkel over het optreden van de ME of de slechte organisatie van WVE. De tactiek van deze actie was niet succesvol. Diezelfde dag werd de wet in de Eerste Kamer aangenomen. Wat ze hadden willen verwezenlijken was niet gelukt, ze hadden de twijfelende Eerste Kamerleden met de actie niet kunnen overtuigen van hun argumenten. In de eindstrijd naar de invoering van de wet was de tactiek van grote protestacties dus verschoven van zeer goed gepland naar wanhopig.

In de jaren na het ontstaan van de wet is er uit de onderzochte bronnen een duidelijke verandering van strategie van WVE op te maken. In een evaluatievergadering in 1980 van het landelijke comité werd besproken of het op bepaalde manieren mogelijk was de gevolgen van de wet Ginjaar / De Ruiter te ontduiken. Hier werd uiteindelijk niet voor gekozen: ‘Onze strategie is niet om de wet leefbaar te maken door de wet op bepaalde manieren te ontduiken, maar om de wet weg te krijgen. Het doel is niet om abortus weer stiekem te moeten doen en het weer opnieuw een onbespreekbaar onderwerp te maken.’¹³⁵ De strategie verschoof begin jaren ‘80 dus van de focus op het streven naar een abortuswet op basis van de drie kernpunten naar de focus op het weggrijpen van het aangenomen wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter. Het doel van de grote protestacties lag vanaf nu op het afkeuren van en protesteren tegen de aangenomen wet en minder op het naar buiten brengen van en streven naar eigen standpunten.

¹³⁴ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 91, Brief PPR vrouwen over protest april 1981 uit mei 1981.

¹³⁵ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 12, notulen vergadering over landelijke strategie 4 mei 1981.

Daarnaast werd bewust gekozen voor een andere strategie ten aanzien van de nationale demonstratie. Bij de evaluatie van de strategie in 1981 stelde WVE ‘We moeten druk uitoefenen op linkse partijen om een goed wetsvoorstel in te dienen en de PvdA aan haar beloftes houden. Dit bereiken we niet door hardere actievormen, dat leidt alleen maar tot hardere repressie tegen de paar mensen die daaraan mee willen blijven werken’.¹³⁶ ‘We moeten wel iets doen om de beweging te versterken en verbreden. We moeten meer mensen, groepen en organisaties mee krijgen [...] handtekeningenlijsten en picketline is een goed begin’.¹³⁷ Grote protestacties bleven uit en WVE ging zich meer richten op directe beïnvloedingsstrategieën van Binderkrantz.

2.2 Conclusie

WVE heeft in de periode tussen 1974 en 1984 verschillende landelijke protestacties georganiseerd. Dit past in het beeld van de jaren ’60 en ’70 als een tijd van een veelomvattende protestcultuur.¹³⁸ Het doel van de acties was het creëren van een breed maatschappelijk draagvlak. Dit is zeker gerealiseerd, ze wisten veel mensen achter hun standpunten te krijgen. Hiermee heeft WVE door de protestacties het abortusdebat weten te beïnvloeden. Dit gebeurde echter wel in een tot op het bot toe verdeelde maatschappij en een politiek met een poldermodel. De beïnvloeding van het politieke debat ten aanzien van abortus is uiteindelijk niet gelukt aangezien de abortuscompromiswet in 1984 in werking trad. Toch kan gesteld worden dat de protestacties van WVE de abortusdiscussie weldegelijk beïnvloed heeft.

¹³⁶ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 12, notulen vergadering over landelijke strategie 4 mei 1981.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Gildea, *Europe’s 1968*, 1.

Hoofdstuk 3, media en voorlichting.

In het vorige hoofdstuk stonden de grote protestacties centraal. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar andere vormen van indirecte beïnvloeding die Binderkrantz uiteenzet, namelijk de rol van WVE in media en voorlichting.

3.1 Media

In de jaren '70 werd de Nederlandse bevolking meer politiek bewust en betrokken. Hierdoor werd de informatievoorziening rondom sociaal-politieke kwesties steeds belangrijker.¹³⁹ De meeste burgers waren volgens Binderkrantz voor deze informatievoorziening grotendeels afhankelijk van de media: schrijvende media, radio en tv.¹⁴⁰ Via deze media kon WVE een groot publiek bereiken en maatschappelijk draagvlak en bewustwording vergroten. Veel maatschappelijke organisaties wilden hun standpunten over verschillende kwesties onder de aandacht brengen. Publiciteit zoeken betekende hierdoor niet altijd ook publiciteit krijgen.¹⁴¹ Belangenorganisaties zetten daarom verschillende beïnvloedingstactieken in. In haar boek *Moeten vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbewegingen in de media* zet Liesbeth van Zoonen de relatie tussen vrouwenbewegingen en de media uiteen. In deze paragraaf wordt stil gestaan bij de manieren waarop WVE tussen 1974 tot 1984 de media heeft geprobeerd te beïnvloeden.

Binderkrantz legt de nadruk op het benaderen van verslaggevers en redacteuren, het naar buiten brengen van persberichten, het geven van persconferenties en het beschikbaar stellen van analyses en onderzoeksrapporten. Met name in de eerste jaren van WVE werd de pers actief benaderd. Uit notulen van vergaderingen blijkt dat hierover bij iedere bijeenkomst gesproken werd. Een voorbeeld uit velen komt uit de landelijke vergadering van 23 februari 1977 waarin gesteld werd dat: 'de landelijke publiciteit wordt gezocht door de landelijke publiciteitsgroep. Daarbij behoren ook de grote regionale dagbladen [...]. De regionale pers die niet genoemd zijn worden van informatie voorzien door de plaatselijke committees'.¹⁴² Uit dit citaat blijkt ook dat zowel de lokale alsook de nationale media werden gezocht.

De lokale comités kregen de taak om de lokale media te benaderen. Hierbij ging het zowel om het verwoorden van de standpunten als om het onder de aandacht brengen van activiteiten en demonstraties. Het landelijke comité van WVE had daarnaast een eigen publiciteitsgroep die zich richtte op belangrijke regionale en nationale media. Ter voorbereiding

¹³⁹ Righart, *De eindeloze jaren zestig*,

¹⁴⁰ Binderkrantz, "Interst groups in the media," 118.

¹⁴¹ Van Zoonen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*, 32.

¹⁴² Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 2, notulen landelijke vergadering 23 februari 1977.

voor het protest van 14 december 1976 werden bijvoorbeeld zowel nationale nieuwsmedia als de NOS en Telegraaf benaderd, evenals belangrijke regionale kranten zoals *Utrechts Nieuwsblad*, *Tubantia Enschede*, *Arnhemse Courant* maar ook Margriet en Story.¹⁴³ WVE bood deze media uitgebreide informatiepakketten aan met de onderbouwing van de drie eisen en informatie over de demonstratie die zou plaatsvinden.

Daarnaast werd erop aangedrongen om opiniestukken en artikelen van artsen en wetenschappers te publiceren over de noodzaak van abortusbeleid. Zo kreeg de arts Eylard van Hall het verzoek om een artikel te schrijven voor publicatie in landelijke kranten.¹⁴⁴ Uit een klein onderzoek via Delpher komt naar voren dat Van Hall veel in de landelijke kranten geciteerd werd. WVE gebruikte de bij het publiek bekendere wetenschappers en artsen om kracht te geven aan hun argumenten. Het aanleveren van informatie, opiniestukken en artikelen door deskundigen was dus een duidelijke tactiek die WVE inzette om verschillende mediaplatforms te benaderden. Dit gebeurde vrijwel non-stop en door heel het land.

WVE bracht daarnaast ook regelmatig persberichten naar buiten en gaf geregeld persconferenties. In de mappen met gearchiveerde uitgaande stukken zijn veel uitgegeven persberichten terug te vinden. Zo werden er persberichten uitgestuurd als reactie op nieuwe politieke ontwikkelingen na acties van anti-abortus bewegingen, of juist ter voorbereiding of afsluiting van eigen protestacties.¹⁴⁵ Zo werd er na het verschijnen van de Memorie van Toelichting op het wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter in juni 1980, een persbericht uitgegeven met de redenen waarom WVE het niet eens was met de inhoud van de wet en daarin nogmaals de eisen van WVE uiteengezet. Bovendien werd er een tegendemonstratie aangekondigd.¹⁴⁶ Persberichten waren dus zowel een middel om te reageren op gebeurtenissen alsook een middel om informatie te verspreiden. WVE greep elke gelegenheid aan om haar standpunt via persberichten voor het voetlicht te brengen.

In de loop van de jaren '70 veranderde de verhouding tussen het WVE en de media. Uit notulen van beginjaren '70 komt naar voren dat het comité voornamelijk de pers benaderde om media-aandacht te genereren. Uit notulen van eind 1976 komt steeds vaker naar voren dat WVE

¹⁴³ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, Notulen landelijk vergadering 4 november 1974.

¹⁴⁴ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 29, brief aan Arts Eylard van Hall.

¹⁴⁵ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 50, ingekomen en minuten van uitgaande stukken, 1975-1990.

¹⁴⁶ ¹⁴⁶ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 29, persbericht juni 1980 betreffende verschijnen memorie van antwoord wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter.

door de media werd benaderd voor interviews, opinies en informatie. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende citaat van het Amsterdamse comité van 7 februari 1977: ‘de laatste maanden wordt WVE wat vaker benaderd, zelfs zonder dat er een ‘sensationele’ aktie aan de gang is. Kunnen we van deze positie geen gebruik maken, door wat meer eisen te stellen aan programma’s en artikelen in de pers?’¹⁴⁷ Dit citaat maakt duidelijk dat de abortuskwestie in deze tijd een steeds centralere rol kreeg in de media. Vanaf 1976 kreeg WVE meer ruimte om selectief keuzes te maken over hoe, waar en wanneer zij in de media wilde verschijnen.

Dit laatste wordt duidelijke geïllustreerd door het volgende citaat uit de bovengenoemde vergadering: ‘een andere verbetering is een betere verdeling, zodat niet iedere keer dezelfde vrouwen met hun kop achter dat scherm staan en de mensen ook goed kunnen zien, dat er meer dan één, twee vrouwen voor abortus zijn’.¹⁴⁸ Ook konden ze kritischer zijn waar ze in de media wilden verschijnen. Meerdere malen wees WVE aanvragen voor radio- en tv-interviews of debatten af. Zo werd in 1979 voor een radiodebat tussen WVE en VVD Kamerlid en fractievoordvoerder Annelien Kappeyne over het ingediende wetsvoorstel Ginjaar / Ruiter bewust bedankt. Hierover stelde WVE het volgende: “het is te onzeker of wij genoeg ruimte krijgen om onze standpunten uit te dragen. Aldus besloten zullen wij de aanvraag dan af te wijzen”.¹⁴⁹ Waar het comité voorheen alle kansen tot publiciteit direct aangreep, veranderde de tactiek rond 1977 naar een selectievere media tactiek. De nadruk kwam te liggen op kwaliteit boven kwantiteit wat betreft mediaoptreden. Doordat WVE door de media steeds vaker als serieuze gesprekspartner werd gezien, kon afgewogen worden waar een zo groot mogelijk impact gecreëerd kon worden.

Na het aannemen van het wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter door de Tweede Kamer eind 1980, lijkt de positie van WVE ten opzichte van de media weer te verzwakken. De media leek ‘abortusmoe’ en de kwestie kreeg begrijpelijkerwijs minder media aandacht. Deze veranderde opstelling van de media werd ook in het landelijk comité besproken. Zo viel het de vrouwen van WVE op dat de media vooral berichtten over het optreden van de ME tijdens het protest van 28 april 1981. Zelf stelden ze: ‘de houding van de media gaat van ‘hoe ludiek’ naar ‘hoeveel

¹⁴⁷ ¹⁴⁷ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 127, notulen vergadering WVE Amsterdam van 7 februari 1977.

¹⁴⁸ ¹⁴⁸ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 127, notulen vergadering WVE Amsterdam van 7 februari 1977.

¹⁴⁹ ¹⁴⁹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 6 maart 1979.

bloed'.¹⁵⁰ De aandacht van de media ging dus volgens het comité van sensationeel naar serieus kritisch. Dit was mede het gevolg van het feit dat WVE een volwaardige gesprekspartner was geworden in het debat.

Begin jaren '80 waren de hoogtijdagen van WVE in de media uitgespeeld als gevolg van het aannemen van de wet en het gegeven dat de maatschappij abortus moe werd. Uit de notulen blijkt dat het comité zelf weer meer initiatief moest nemen om nationale en lokale media te bereiken met hun standpunten.

Naast het verstrekken van informatie probeerde WVE ook de manier waarop abortus in de media kwam te beïnvloeden. Zo kwam WVE in januari 1975 in conflict met de NOS. Ondanks eerdere toezeggingen besloot de NOS een campagne filmpje over de handtekeningactie van 1975, niet uit te zenden in het programma *werkwinkel*. Volgens de NOS kwam met dit eenzijdige filmpje hun wettelijke onpartijdigheid in gevaar.¹⁵¹ WVE was hier boos over en noemde de weigering in een algemeen persbericht: "politieke censuur vanuit de NOS".¹⁵² Dit citaat toont aan dat de relatie tussen WVE en de media niet altijd positief was.

Dit werd mede veroorzaakt doordat WVE ook kritisch was op de manier waarop media abortus in beeld brachten. Dit laatste blijkt uit een klacht die WVE in 1981, bij de Nederlandse Reclame Codecommissie indiende tegen een reclamefilmpje van de anti-abortus organisatie 'Stichting voor Recht Zonder Onderscheid'. WVE vond dat:

De uiting appelleert in verschillende onderdelen aan gevoelens en angst zonder rechtvaardig te redeneren. De informatie die de uiting brengt, is in verschillende onderdelen onjuist of zo onvolledig dat misleiding het gevolg is, [...]. Een aantal uitspraken van artsen zijn niet letterlijk geciteerd, maar geparafraseerd en uit hun verband gelicht opgenomen, waarmee van de status van de medische stand gebruik wordt gemaakt om zwaarte te geven aan de naar voren gebrachte argumenten, hetgeen verwarrende en misleidende gevolgen heeft.¹⁵³

WVE had met deze aanklacht twee doelen. Ten eerste wilde ze het filmpje van de buis halen. Ten tweede genereerde deze aanklacht ook nieuwe aandacht voor de standpunten van WVE.

¹⁵⁰ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 12, verslag van de evaluatie van de strategie en een aanzet tot herziening van de strategie 1981-1983.

¹⁵¹ ¹⁵¹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 5, brief ontvangen van NOS geschreven op 23 januari 1975.

¹⁵² ¹⁵² Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen vergadering landelijk comité 7 januari 1975.

¹⁵³ ¹⁵³ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 6, uitgegeven stuk aan reclame code commissie 1981.

Strategisch betekende dit voor WVE dat ze zich ook actief bemoeide met hoe abortus inhoudelijk in de media verscheen.

De bovenstaande voorbeelden tonen aan dat WVE tussen 1974 en 1984 naast het verstrekken van veelzijdige informatie ook voor een assertievere tactiek richting de media koos. Ze probeerde de berichtgeving over abortus in de media actief te sturen. Daarnaast is sprake van een duidelijk informatie verschaffend karakter binnen de indirecte beïnvloedingstactiek. De media werden ingezet om informatie te verspreiden in de hoop een groter maatschappelijk en politiek draagvlak te creëren. De beïnvloeding via de media was voor WVE strategisch gezien lastig omdat de media haar eigen agenda bepaalde. Wel is duidelijk dat ze actief hebben geprobeerd de media te beïnvloeden conform de theorie van Binderkrantz.

In de vergelijking met de twee grote vrouwenbewegingen in de jaren '70 heeft WVE een geheel eigen koers gevaren ten aanzien van het gebruik van de media als beïnvloedingsstrategie. In tegenstelling tot MVM koos het comité voor een actievere en bredere benadering van diverse soorten media. Ze beperkte zich zeker in het begin niet tot alleen de gelijk denkende partijen. In contrast met Dolle Mina was de aanpak en strategie van WVE veel inhoudelijker. Het ging niet enkel om het creëren van media-aandacht op basis van ludieke acties. Het comité heeft daarmee aspecten van zowel de strategie van MVM als Dolle Mina gecombineerd. Met deze keuze wist ze een groot publiek te bereiken met een inhoudelijke boodschap. Dit maakte hen potentieel effectiever.

3.2 Voorlichting

Zoals hierboven betoogd, had de beïnvloeding van de media grotendeels te maken met het leveren van informatie. Via de media gebeurde dit op grote schaal maar in het onderzochte bronmateriaal komt duidelijk naar voren dat deze informatieversterving ook op kleine schaal veelvuldig werd ingezet om het bewustzijn over en het maatschappelijk draagvlak voor abortus te vergroten. Uit de notulen van lokale comités van WVE blijkt dat de leden druk waren met het organiseren van verschillende soorten bijeenkomsten die te scharen zijn onder de noemer voorlichtingsavonden.

Uit de notulen van de landelijke en plaatselijke vergaderingen komt naar voren waarom het van belang was om voorlichtingsavonden en –activiteiten te blijven organiseren. Tijdens een landelijke vergadering in 1975 kwam bijvoorbeeld naar voren dat ‘[...]een Amsterdamse arts geroepen [werd] bij twee vrouwen die in paniek naar de breinaald hadden gegrepen. [...] Er zijn nog steeds veel mensen die niets van de mogelijkheden van het verkrijgen van abortus

of anticonceptie weten'.¹⁵⁴ WVE zag dus nog altijd gebrek aan kennis over geboorteregeling waardoor ze zich gemotiveerd voelde dit gat te vullen.

Bij deze voorlichting, in tegenstelling tot de grote protestacties, werden veel persoonlijke verhalen gebruikt. Het inzetten van ervaringsdeskundigen was een goed middel om, in dit geval vrouwen, aan het onderwerp te laten relateren en empathie op te roepen. Bij de grote protestacties wilde ze professionaliteit uitstralen. Lugubere details van persoonlijke verhalen wilden ze vermijden om het grote publiek niet tegen de borst te stuiten. In de setting van kleinschalig voorlichtingsactiviteiten gericht op vrouwen was er veel meer ruimte voor persoonlijke ervaringen. Niet geheel toevallig dat deze verhalen juist hier werden ingezet.

Deze voorlichtingsavonden werden georganiseerd in buurt- en wijkcentra. Door de laagdrempeligheid van deze centra kwamen hier veel verschillende groepen mensen samen. Op deze manier probeerde WVE ook de mensen te spreken die via de media of de grote protestacties niet of moeilijk te bereiken waren. Hiermee verbreedde ze hun indirecte beïnvloedingsstrategie en vergrootte ze het maatschappelijk draagvlak.

Ook werd er veel voorlichting gegeven in vrouwenhuizen, wat in de jaren '70 voornamelijk feministische centra waren. Vooral in deze vrouwenhuizen werd ook gezocht naar vrouwen die actief wilden worden binnen een lokaal comité, die geregeld onderbezet waren. In een vergadering van het Amsterdamse comité op 7 februari 1977 werden plannen besproken voor het organiseren van allerlei verschillende voorlichtingsactiviteiten. De conclusie was: 'Duidelijk is dat voor deze voorlichtingsactiviteiten veel meer vrouwen nodig zijn'.¹⁵⁵ Met de voorlichtingsactiviteiten bij vrouwenhuizen ging het dus niet enkel om de voorlichting zelf. Ook probeerde WVE hier leden te werven die zich actief wilde zetten voor de indirecte beïnvloeding via voorlichting.

Mede door de onderbezetting werden veel voorlichtingsactiviteiten in samenwerking met andere vrouwenbewegingen georganiseerd. In Den Haag werd in een vergadering in 1976 zelfs gesteld: 'het principe moet zijn dat niet WVE de organisatrice van de avond is, maar vrouwengroepen in het buurthuis zelf'.¹⁵⁶ WVE probeerde dus ook andere vrouwenbewegingen aan te sporen om deze beïnvloedingstaak op zich te nemen. Via deze vrouwenbewegingen

¹⁵⁴ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 1975.

¹⁵⁵ ¹⁵⁵ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 127, notulen vergadering WVE Amsterdam 7 januari 1977.

¹⁵⁶ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 210, notulen vergadering WVE Den Haag 1976.

bereikten ze daarnaast ook weer nieuwe doelgroepen. Van Steen concludeert in haar onderzoek dat de voorlichting in vrouwencentra en buurthuizen een veel gebruikte strategie was door zowel MVM en Dolle Mina om het maatschappelijke draagvlak voor brede emancipatieonderwerpen te vergroten.¹⁵⁷ WVE koos dus voor een soortgelijke strategie.

Deze voorlichtingsavonden konden verschillende vormen aannemen. Geregeld werden er filmavonden gehouden waar films van onder andere Hillie Molenaar, zoals ‘abortus doe je niet zomaar’ of ‘van breinaald tot politiek steekspel’, werden getoond.¹⁵⁸ Ook waren er discussieavonden waar vrouwen uit politieke partijen of deskundigen met elkaar in debat gingen. In Utrecht werd bijvoorbeeld op 4 april 1978 zo’n informatiedag georganiseerd. Deze begon met een introductie door één van de leden van WVE, afdeling Utrecht. Daarna sprak Joyce Outshoorn over tien jaar abortusstrijd waarna de film ‘van breinaald tot politiek steekspel’ op het programma stond. Na afloop van de film gingen Outshoorn en Dolle Mina en journaliste Marjo van Soest met elkaar in gesprek over de film en andere actuele thema’s rondom de abortuskwestie.¹⁵⁹ Uit de notulen van de vergaderingen van de lokale comités blijkt dat deze voorlichtingsactiviteiten steeds opnieuw werden georganiseerd en dat de noodzaak voor dit soort avonden altijd bleef bestaan.¹⁶⁰ Van 1974 tot 1984 was dit dus een veel gebruikt middel van WVE om burgers te bereiken om het draagvlak voor abortus te vergroten. Dit is een duidelijke vorm van indirecte politieke beïnvloeding door het vergroten van het maatschappelijk draagvlak. Met een groter maatschappelijk draagvlak kan er meer pressie worden gezet op de politiek.

In de loop van de jaren ’70 kwam er nog een andere vorm van voorlichting bij: het geven van lessen op scholen. Uit de notulen van vergaderingen van WVE Amsterdam komt duidelijk naar voren dat ook werd nagedacht over welke scholen hiervoor prioriteit kregen. Lager Huishoud- en Nijverheidsonderwijs-scholen kregen in Amsterdam bijvoorbeeld de voorkeur omdat ‘deze vrouwen waarschijnlijk het minst op andere manieren geïnformeerd worden en ook door de abortuscomités nog het minst benaderd zijn’.¹⁶¹ Ook scholen met een licht

¹⁵⁷ Van Steen, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn*, 181-197.

¹⁵⁸ ¹⁵⁸ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 1, notulen landelijke vergadering 23 november 1975.

¹⁵⁹ ¹⁵⁹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 210, notulen jaarverslag WVE Utrecht augustus 1977.

¹⁶⁰ ¹⁶⁰ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. inv.nr 127, 129, 172, 173, 266, 267, notulen vergaderingen WVE Utrecht, Amsterdam, Leiden en Amstelveen, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

¹⁶¹ ¹⁶¹ Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv. Nr. 127, notulen vergadering WVE Amsterdam 7 januari 1977.

Christelijke achtergrond kregen voorrang van WVE. Bij deze voorlichtingslessen werden de films van Hillie Molenaar veelvuldig gebruikt. Later in de jaren '70 werden daar breder georiënteerde scholen en jongerenorganisaties aan toegevoegd. Het inzetten van voorlichting als middel om meer draagvlak te creëren is op zichzelf een handige tactiek voor het verkrijgen van groter draagvlak in de samenleving. De focus leggen op voorlichting aan jongeren en jongvolwassenen was daarnaast ook tactisch: een generatie met nieuwe normen en waarden is makkelijker te beïnvloeden dan al vrij ideologisch gekleurde volwassenen op straat.

Door voorlichtingsactiviteiten te organiseren bij diverse groepen probeerde WVE verschillende mensen, die ze minder goed via de media en de protestacties kon bereiken, te informeren over hun standpunten. De voorlichtingsactiviteiten waren dus een uitbreiding van de indirecte beïnvloedingsstrategieën binnen de theorie van Binderkrantz.

3.3 Conclusie

WVE heeft tussen 1974 en 1984 via zowel de media als voorlichtingsactiviteiten geprobeerd een zo breed mogelijk publiek te bereiken met haar standpunten over abortus. Een groot onderdeel van de mediastrategie was het verschaffen van informatie aan een groot scala aan kranten, dagbladen en tijdschriften. Daarnaast probeerde ze de berichtgeving over abortus in de media actief te sturen. De media werden ingezet om informatie te verspreiden in de hoop een groter maatschappelijk en politiek draagvlak te creëren. De beïnvloeding via de media bleek strategisch gezien echter lastig omdat de media haar eigen agenda bepaalden. In haar beginjaren alsook in de periode na de aanname van de wet was de mediastrategie minder succesvol omdat de media minder over het onderwerp wilden publiceren. In de jaren tussen 1976 en 1980 was abortus juist een populair onderwerp in de media waardoor de beïnvloedingstrategie juist meer succes had. Duidelijk is wel dat WVE in de gehele periode actief heeft geprobeerd de media te bereiken en daarmee de indirecte beïnvloedingsstrategie actief heeft ingezet.

WVE breidde haar indirecte beïnvloedingsstrategie nog verder uit door het organiseren van voorlichtingsactiviteiten bij buurt- en wijkcentra, vrouwenhuizen en op scholen. Door hier voorlichtingsactiviteiten te organiseren probeerde WVE verschillende groepen, die ze minder goed via de media en de protestacties wisten te bereiken, te informeren over haar standpunten. Met zowel de mediastrategie als de voorlichtingsactiviteiten probeerde WVE haar maatschappelijk draagvlak te vergroten. Via dit grote maatschappelijke draagvlak hoopte ze meer pressie uit te kunnen oefenen op de politiek.

Hoofdstuk 4: De directe beïnvloedingsstrategieën en de lobby

In de voorgaande hoofdstukken zijn de indirecte beïnvloedingstactieken van Binderkrantz aan bod geweest. In dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de directe beïnvloedingsstrategieën. Binderkrantz maakt bij directe beïnvloedingstactieken onderscheid tussen beleidsgerichte beïnvloedingsstrategieën en parlementaire beïnvloedingsstrategieën. In dit hoofdstuk wordt gekeken in hoeverre WVE deze beïnvloedingsstrategieën heeft ingezet in het abortusdebat tussen 1974 en 1984.

4.1 Beleidsgerichte lobby.

Onder de beleidsgerichte beïnvloedingsstrategie verstaat Binderkrantz het contact met beleidsmakers, zoals ministers, beleidsambtenaren en adviesraden om direct invloed uit te oefenen op het beleid.¹⁶² In het onderzochte bronmateriaal zijn slechts enkele voorbeelden gevonden van beleidsgerichte beïnvloeding door WVE.

In januari 1981 maakte WVE bezwaar tegen '[het] besluit de Vereniging ter Bescherming van het Ongeboren Kind te subsidiëren' in een brief aan de minister van CRM, mevrouw Gardeniers-Berendsen.¹⁶³ WVE vond dat de minister met de subsidie 'niet het volle recht wordt gedaan aan de eigen keuze van de hulpvrager'.¹⁶⁴ Dit is duidelijk een poging tot directe beïnvloeding, omdat WVE de minister zelf aanspreekt op haar beleid. Het effect hiervan was waarschijnlijk beperkt, maar voor WVE was het belangrijk om in beeld te blijven en haar mening over het onderwerp te blijven geven.

Daarnaast heeft WVE in december 1982 de Minister van Volksgezondheid verzocht abortus volledig op te nemen in het ziekenfonds. De Ziekenfondsraad had eerder dat jaar geadviseerd tégen deze volledige opname. In een brief gericht aan het eigen netwerk riep het comité op om 'een brief naar haar [de minister] te schrijven om erop aan te dringen het advies naast zich neer te leggen en ervoor te zorgen dat abortus volledig wordt opgenomen in het ziekenfondspakket'.¹⁶⁵ Door zo veel mogelijk vrouwen en organisaties de minister te laten benaderen, mobiliseerde WVE een breed maatschappelijk front om een zo'n groot mogelijke politieke druk uit te oefenen.

Een andere vorm van beleidsgerichte beïnvloeding die Binderkrantz beschrijft, is het benaderen van adviesorganen van beleidsmakers. WVE maakte enkele keren gebruik van deze

¹⁶² Binderkrantz

¹⁶³ Inv. 29, brief aan minister,

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Brief aan alle vrouwen en organisaties die achter WVE stonden december 1982.

beïnvloedingsstrategie. Een duidelijk voorbeeld hiervan was het contact dat WVE probeerde te leggen met de Emancipatiecommissie en later de Emancipatieraad. Uit de notulen blijkt dat WVE niet benaderd was voor een hoorzitting bij de Emancipatiecommissie, maar dat wel graag wilde. Om dit toch te bewerkstelligen, werd gesteld dat het '[...] belangrijk [is] dat zoveel mogelijk organisaties de betreffende Kamerleden onder druk zetten, zodat de hoorzitting wordt toegestaan'.¹⁶⁶ Ook hier zien we dat WVE gebruik maakte van de invloed van andere organisaties. Dit laat zien dat WVE in 1974 nog geen directe politieke invloed wist af te dwingen. Ook blijkt uit dit voorbeeld dat de WVE een poging deed tot beleidsgerichte lobby bij de Emancipatiecommissie via een parlementair gerichte lobby.

De hoorzitting is er overigens nooit gekomen. In april 1975 deed WVE toch afstand van het idee om door de commissie gehoord te willen worden omdat het de snelheid van de behandeling van de wetsvoorstellen in de weg zou kunnen staan. Dit laat zien dat het comité bewust nadacht over welke manieren van lobbyen zinvol waren. De directe beleidsbeïnvloeding werd minder effectief gevonden binnen WVE.

Zes jaar later, in juni 1982, werd het landelijk comité uitgenodigd om met de inmiddels gevormde Emancipatieraad in gesprek te gaan over de aangenomen wet Ginjaar / De Ruiter. Dit gesprek ging over de formulering van de algemene Maatregel van Bestuur waarover de Emancipatieraad de minister moest adviseren.¹⁶⁷ Dit laat zien dat WVE het contact met de Emancipatieraad nog steeds op prijs stelde, maar ook dat de positie van WVE ten opzichte van deze adviesraad in zes jaar duidelijk was veranderd. Waar ze in 1975 moesten aandringen om gehoord te worden, waren ze zes jaar later een gesprekspartner. Dit betekende dat WVE strategisch toch ook bleef inzetten op directe beleidsbeïnvloeding via adviesorganen.

Daarnaast gebruikte WVE de vakbonden voor de beleidsgerichte lobby. Dit gebeurde vooral in de jaren na het aannemen van het wetsvoorstel Ginjaar / De Ruiter, zo blijkt uit de notulen van WVE. Het ging daarbij vooral om de opname van abortus in het ziektefonds. In de vergadering van 4 maart 1982 sprak het landelijk comité over hoe deze vakbonden het beste ingezet konden worden. Er werd geconstateerd dat 'Er [...] een landelijk platform van vrouwen uit verschillende vakbonden [bestaat] waarbij verschillende actieve WVE-vrouwen bij 'toeval' zitten. Het beste lijkt om geen officiële vertegenwoordigers af te vaardigen maar wel steeds

¹⁶⁶ Notulen landelijke vergadering 1 februari 1975,

¹⁶⁷ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE) , inv.nr 2, notulen landelijke vergadering mei 1982, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Wij vrouwen eisen archief binnengekomen stukken.

informatie door te geven'.¹⁶⁸ Ook dit was een poging van WVE om via andere organisaties de beleidsmakers onder druk te zetten.

WVE heeft dus weldegelijk pogingen tot beleidsgerichte beïnvloeding gedaan, conform de theorie van Binderkrantz. Opmerkelijk is dat bij het grootste deel van deze pogingen andere partijen, organisaties of zelfs individuen werden ingezet. Het was voor WVE lastig om zelf direct in contact te komen met beleidsvoerders. Deze conclusie lijkt logisch, gelet op de samenstelling van de kabinetten tussen 1974 en 1984. Het confessionele CDA (en haar voorgangers) was in deze periode vrijwel constant de grootste partij binnen het kabinet.¹⁶⁹ WVE realiseerde zich heel goed dat de confessionele beleidsmakers weinig oog zouden hebben voor hun argumenten.

Uiteindelijk kwam abortus niet volledig in het ziekenfonds en kwam de minister niet terug op het besluit tot subsidiëring van de V.B.O.K. Bovendien werd in 1979 een door het CDA gedomineerd wetsvoorstel bij de Tweede Kamer ingediend. De genoemde pogingen tot een beleidsgerichte directe beïnvloeding door WVE zijn dan ook niet erg effectief gebleken.

4.2 Parlementaire lobby

Onder de parlementaire beïnvloedingsstrategieën verstaat Binderkrantz invloed die belangenbewegingen proberen uit te oefenen op het parlement. Hierbij maakt zij een onderscheid in het aanspreken van parlementsleden, contact met politieke partijen en het spreken in het parlement.¹⁷⁰ Wat bij de analyse van de bronnen direct opviel, was de grote mate waarin WVE deze vorm van beïnvloeding heeft ingezet in vergelijking tot de beleidsgerichte beïnvloedingsstrategie. Bij de analyse van de parlementaire lobby van WVE wordt hieronder eerst gekeken naar het directe contact met de parlementaire fracties. Vervolgens zal ingegaan worden op de overige parlementaire beïnvloedingsstrategieën.

4.2.1 Direct contact met parlementaire fracties.

Vanaf haar ontstaan richtte WVE zich vooral op het verstrekken van informatie. Dit komt, zoals in de inleiding van dit onderzoek al is vermeld, overeen met de visie van Fraussen en

¹⁶⁸ Notulen landelijke vergadering 4 maart 1982.

¹⁶⁹ Verwijzen naar de literatuur waar dat uit blijkt zoals ik dat in hoofdstuk 1 heb weergegeven.

¹⁷⁰ Binderkrantz, "Intrest Group Strategies," 697-698.

Braun.¹⁷¹ De politieke partijen en vooral de Kamerfracties werden niet alleen geïnformeerd over de standpunten van het comité, maar kregen ook informatie over geplande demonstraties. Bij het eerste grote protest in december 1974 komt uit WVE-notulen naar voren dat er contact opgenomen moest worden met ‘alle politieke partijen via de fracties’.¹⁷² Als nieuwe organisatie richtte WVE zich aanvankelijk dus op alle fracties in tegenstelling tot bijvoorbeeld MVM.

WVE vroeg de fracties om een solidariteitsverklaring en om financiële steun. PvdA en andere progressieve partijen zoals de PPR en D66 gaven vrijwel altijd een bijdrage en spraken schriftelijk hun solidariteit uit met de doelen van WVE.¹⁷³ Zo schrijft de PvdA naar aanleiding van het protest van 24 april 1976: ‘onze fractie staat volledig achter de standpunten die Wij Vrouw Eisen stellen en wij spreken graag onze solidariteit uit jegens het protest van 14 april 1976. Wij sturen het comité in Amsterdam [afgeschermd bedrag] gulden ter ondersteuning’.¹⁷⁴ Van confessionele partijen als de KVP en de CHU kwam nooit een reactie.

Naarmate de jaren vorderden, werd WVE selectiever in het benaderen van fracties. Er werd gericht gesproken over welke fracties de moeite waard waren om te benaderen. Naar aanleiding van de formatie van kabinet Van-Agt I (CDA en VVD) in 1977 werd in de vergadering van het Leids comité besproken welke partijen het best benaderd konden worden om een confessioneel wetsvoorstel te voorkomen. Over het CDA werd gezegd:

Praten met het CDA lijkt weinig zin te hebben. [...] In het kabinet heeft het CDA de meerderheid (tien tegen zes) en is bovendien veel fanatieker over abortus. Ook de Kamerleden die privé niets tegen de liberalisering van abortus hebben, zullen zich aan de partijlijnen houden, in dit geval uitgestippeld door Van Agt.¹⁷⁵

Kortom, moeite steken in de actieve parlementaire lobby bij de fractie van het CDA was volgens het comité niet zinvol. Over de VVD werd echter gesteld:

¹⁷¹ Bert Fraussen en Caelesta Braun, ‘De lobby aan banden ? Over het ongelijk speelveld en de regulering van belangenvertegenwoordiging’, *Tijdschrift voor Toezicht* 4(2018), 103-113, aldaar 103-104.

¹⁷² Notulen landelijke vergadering 4-11-1974.

¹⁷³ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE), inv.nr 75, 80, 85, 91, brieven van politieke fracties als reactie op solidariteitsaanvragen betreffende acties van 14 december 1974, 24 april 1976, 31 maart 1979, 28 april 1981, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

¹⁷⁴ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE), inv.nr 80, brief met reactie PvdA op solidariteitsaanvraag protest 24 april 1976, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

¹⁷⁵ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE), inv.nr 267, notulen vergadering WVE leiden 1 januari 1979, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Wij vrouwen eisen archief binnengekomen stukken.

Praten met de VVD lijkt beter. [...] De VVD zelf heeft er ook belang bij dat er geen kabinetsvoorstel komt want een dergelijk sterk door het CDA beïnvloed voorstel zou grote ruzies binnen de VVD kunnen veroorzaken. Daar komt bij dat de VVD min of meer verplicht is de stemming erover een vrije zaak te maken, waardoor mogelijkerwijs het voorstel afgestemd zou kunnen worden. De VVD zal dit liever niet riskeren. [...] Gegeven deze situatie lijkt het niet slecht om met liberaal bekendstaande VVD-fractieleden te gaan praten.¹⁷⁶

Deze twee citaten maken twee dingen duidelijk: WVE analyseerde nadrukkelijk bij welke partijen en fracties een parlementaire lobby effectief was. Daarnaast laat het zien dat het comité zich niet alleen richtte op de gehele fractie, maar ook naar individuen.

Daarnaast werden ook specifiek vrouwen benaderd om hun partij of fractie aan te spreken op het abortusstandpunt. Een voorbeeld hiervan was de oproep in 1975, naar aanleiding van het net ingediende wetsvoorstel Schaik / Van Leeuwen : ‘iedere vrouw georganiseerd in een politieke partij wordt verzocht om er op aan te dringen moties in te dienen bij hun fracties’.¹⁷⁷ WVE zette haar vrouwen netwerk binnen de politiek dus nadrukkelijk in als lobbymiddel. Dit komt overeen met de werkwijze van MVM zoals Van Steen dit in haar onderzoek beschrijft.

Na verloop van tijd ging het comité fracties ook kritisch benaderen. Zo werd de PvdA aangesproken op het compromisvoorstel dat zij met de VVD dreigden te sluiten in de aanloop naar de verkiezingen van mei 1977. WVE voelde aankomen dat er een compromis wet zou worden gemaakt die geen recht zou doen aan de drie eisen van WVE. Dit compromis kwam er inderdaad begin jaren tachtig. Dit betekende voor WVE dat de gevoerde parlementaire beïnvloedingsstrategie niet of beperkt had gewerkt, aangezien de fracties waar zij zo actief bij hadden gelobbyd, akkoord waren met een wet die met geen enkele eisen van het comité rekening hield.

Toen deze wet was aangenomen, werd het voor het WVE duidelijk dat ze hun strategie moesten aanpassen. In de landelijke vergadering van 15 juni 1981 werd gesteld:

“Politieke partijen moeten steeds weer aan de orde stellen wat de negatieve gevolgen zijn van de wet, waar de wet faalt en onuitvoerbaar is. We herinneren de partijen die emancipatie van

¹⁷⁶ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE) , inv.nr 267, notulen vergadering WVE leiden 1 januari 1979, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Wij vrouwen eisen archief binnengekomen stukken.

¹⁷⁷ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE) , inv.nr 1, notulen landelijke vergadering 9 januari 1975, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. Wij vrouwen eisen archief binnengekomen stukken. Archief WVE 1.

de vrouw in hun programma hebben staan eraan dat ze actief en offensief moeten opkomen voor het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw”.¹⁷⁸

De focus verschoof van het lobbyen voor een wet op basis van de eisen van WVE naar het lobbyen gericht op het aanvechten van de aangenomen wet. WVE bleef de fracties wel op dezelfde manier benaderen. Alle fracties kregen brieven en informatie over de stellingname van het comité. Zo stuurde het comité in oktober 1980 een brief aan alle leden van de Tweede Kamer met kritiek op de Tweede Nota van Wijziging van het wetsvoorstel. Hierin zette ze (nogmaals) uiteen waarom de wet voor hen onacceptabel was.¹⁷⁹ Ook bleef WVE na het aannemen van de wet veel in gesprek met vooral de progressieve fracties zoals D’66, PvdA, PPR, PSP en CPN. In zo’n gesprek met WVE op 24 juni stelde Elida Wessel-Tuinstra van D66 dat ‘het [...] ongelukkig [is] dat de wet is aangenomen maar de wet wel democratisch is vastgelegd’.¹⁸⁰ Zowel de PvdA als D66 stelde zich in dit gesprek afwachtend op – ze wilde de wet en de AMvB afwachten voordat ze opnieuw acties zouden ondernemen. Hoewel WVE het contact met de fracties van de meeste partijen bleef behouden, concentreerde zij zich om strategische redenen op de partijen die uitgesproken de wet wilde aanvechten (PPR, PSP en CPN).

Er kan geconcludeerd worden dat WVE in de periode van 1974 tot 1984 veel gebruik maakte van de parlementaire beïnvloedingsstrategie gericht op de Kamerfracties. Binnen deze strategie is echter wel een verandering zichtbaar. In de beginjaren was het een relatief positief contact, waarin WVE vooral veel informatie verschaftte. Naarmate steeds duidelijker werd dat het compromisvoorstel Ginjaar / De Ruiter aangenomen zou worden, werd WVE steeds kritischer vooral tegenover de middenpartijen die bij het compromis betrokken waren. Strategisch betekende dit dat WVE dat de focus meer kwam te liggen op de parlementaire lobby tegen de compromiswetgeving. De lobby was succesvol in die zin dat WVE veel fracties wist te bereiken zowel mondeling als schriftelijk. De effectiviteit bleek echter niet zo succesvol aangezien een aantal grote partijen in het debat een afwachtende houding aannamen.

¹⁷⁸ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE), inv.nr 12, notulen gesprek tussen WVE en fracties D’66, PvdA, PPR, PSP en CPN van 24 juni 1981, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

¹⁷⁹ Brief aan Tweede kamer oktober 1980.

¹⁸⁰ Archief Wij Vrouwen Eisen (WVE), inv.nr 12, notulen gesprek tussen WVE en fracties D’66, PvdA, PPR, PSP en CPN van 24 juni 1981, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

4.2.2. Overige vormen van parlementaire beïnvloedingstactieken

Naast het directe contact met de fracties en parlementariërs heeft WVE ook op andere manieren geprobeerd invloed uit te oefenen op het parlement. Uit de bronnen blijkt dit om een zestal parlementaire beïnvloedingsthema's te gaan.

Ten eerste zocht WVE contact met de vrouwenbewegingen binnen de partijen. Vilan van der Loo beschrijft deze groepen als politieke groeperingen die zich bezighielden met emancipatievraagstukken en daarmee invloed konden uitoefenen op de visie van de partijen.¹⁸¹ WVE werkte nauw samen met bijvoorbeeld de Rooie Vrouwen van de PvdA. Vanaf het begin namen de Rooie Vrouwen geregeld deel aan de landelijke vergadering maar ook aan de protestacties en voorlichtingscampagnes. In maart 1982 bijvoorbeeld bespraken de twee organisaties de mogelijkheid voor een nieuw wetsvoorstel. Frouke Stoeckart sprak namens de Rooie Vrouwen en stelde in dit gesprek: 'de nieuwe kerngroep (van de Rooie Vrouwen) staat natuurlijk achter WVE en er wordt druk uitgeoefend op het partijbestuur en de fractie om het standpunt over abortus niet te laten verzwakken'.¹⁸² Ook de VVD-Vrouwen, PPR-vrouwen en PSP-vrouwen werden geregeld benaderd met informatie en standpunten.

Ten tweede richtte WVE zich ook tot de lokale fracties van de grote landelijke partijen. In de vergadering van het Amsterdamse comité werd op 29 mei 1976 besloten om plaatselijke partijen 'een verklaring naar hun landelijke afdelingen [te laten sturen] en daarover te publiceren in hun bladen'. Het ging hier specifiek over een verklaring van afkeuring van het net ingediende compromisvoorstel Geurtsen / Lamberts / Roethof / Veder-Smit tussen de VVD en PvdA. Dit voorbeeld toont aan dat WVE via lokale partijen probeerden invloed uit te oefenen op de landelijke politiek.

Ten derde heeft WVE meermaals mogen inspreken bij Eerste en Tweede Kamercommissies. Dit is een van de voorbeelden die Brinderkrantz in haar theorie uiteenzet. In een brief aan de Eerste Kamer op 11 januari 1981 stelde het comité:

Hierbij verzoeken we u dringend een hoorzitting te organiseren naar aanleiding van het door de Eerste Kamer te behandelen ontwerp van Wet afbreking Zwangerschap van de Ministers Ginjaar en De Ruiter [...] De Tweede Kamer heeft op 18 mei 1979 een hoorzitting gehouden, waarbij ook Wij Vrouwen Eisen het woord gevoerd heeft. Wij hebben begrepen dat hetgeen op deze hoorzitting naar voren is gebracht niet in het schriftelijk verslag is vastgesteld. Wij

¹⁸¹ Vilan van de Loo, *De vrouw beslist*,

¹⁸² Verslag van gesprek met Rooie Vrouwen 4 maart 1982.

betreuren het dat op deze wijze kritische kanttekeningen bij het wetsvoorstel [...] niet voor de Eerste Kamer beschikbaar zijn.¹⁸³

Uit dit citaat blijkt niet alleen dat ze eerder al bij de Tweede Kamer hebben mogen spreken over het wetsvoorstel, ook hopen ze dit bij de Eerste Kamer te mogen doen. De hoorzitting werd met inbreng van WVE gepland op 27 januari 1981.¹⁸⁴ De poging tot beïnvloeding was in ieder geval gelukt. Heel succesvol bleek deze poging achteraf niet: de wet werd een paar maanden later toch aangenomen.

Ten vierde probeerde WVE abortus tot een verkiezingsthema te maken. In de vorige paragraaf kwam naar voren dat WVE vanaf halverwege jaren '70 zich steeds kritischer ging uitspreken over het handelen van verschillende Tweede Kamerfracties. Dit gebeurde vooral in de aanloop naar de verkiezingen van 1977 en 1981. In december 1980 stuurde WVE een open brief aan de VVD waarin ze kritiek uitte op de rol van de VVD in het wetsvoorstel *Ginjaar / De Ruiter*. WVE stelde in de brief: 'als de VVD-fractie dit wetsontwerp steunt, pleegt zij verraad aan haar eigen uitgangspunten en de belangen van de vrouw. Kennelijk is solidariteit met het regeerakkoord, met het CDA en het kabinet belangrijker dan eigen principes en de belangen van vrouwen'.¹⁸⁵ Harde uitspraken tegen het handelen van de VVD vlak voor de stemming over de Wet in de Tweede Kamer en een paar maanden voor de verkiezingen van 1981. Via deze kritiek op het gevoerde emancipatiebeleid van partijen als de VVD probeerde WVE de abortuskwestie tot een verkiezingsthema te maken en daarmee de samenstelling van het parlement en kabinet te beïnvloeden.

Ten vijfde heeft WVE verschillende kleine, lokale protesten georganiseerd. Op verschillende momenten werd bijvoorbeeld geprotesteerd op het Binnenhof. Wel werden deze acties besproken en geanalyseerd in de landelijke vergaderingen.¹⁸⁶ Het zijn voornamelijk de Leidse en Haagse comités die zich vaak op Het Binnenhof vertoonden. Zo bezetten de Haagse vrouwen tijdens een ronde Kamervragen in 1982 de publieke tribune om van zich te laten horen.

Tenslotte heeft WVE burgerinitiatieven ingezet om het parlement te beïnvloeden. Het doel hiervan was om een groot maatschappelijk draagvlak aan te tonen. Een goed voorbeeld

¹⁸³ Brief aan de eerste kamer 11-1-81.

¹⁸⁴ Brief van Eerste Kamer aan WVE 19 januari 1981.

¹⁸⁵ Brief aan VVD fractie 17 december 1980.

¹⁸⁶ Archief Wij vrouwen Eisen (WVE), inv. nr , 1, 2, 127, 128, 172, 173, 266, 267, notulen landelijke vergadering en notulen van vergaderingen WVE Utrecht, Leiden, Amsterdam tussen 1974-1980 en 1981-1984, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) in Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis.

hiervan was de handtekeningenactie van het Groningse comité in 1974. In de notulen van de landelijke vergadering van 9 april 1975 stelde WVE dat ‘de handtekeningen worden aangeboden zodra de wetsvoorstellen in de Kamer behandeld worden’.¹⁸⁷ Het comité zocht dus duidelijk naar een goed moment om de handtekeningen aan de Kamer aan te bieden om zo veel mogelijk invloed uit te oefenen.

Naast de contacten die WVE frequent had met fracties uit het parlement, was het ook duidelijk dat het comité op vele andere manieren getracht heeft het parlement te beïnvloeden.. We zien hier wederom dat de door WVE ingezette beïnvloedingsstrategieën passen in het theoretisch kader van Binderkrantz. Uit het bronmateriaal blijkt dat WVE zelfs meer technieken heeft ingezet dan Binderkrantz in haar theorie beschrijft. Gezien de veelvuldig ingezette creatieve beïnvloedingspogingen mag verondersteld worden dat WVE de parlementaire beïnvloedingsstrategie succesvoller achtte dan de beleidsgerichte lobby.

Conclusie

In dit hoofdstuk is er stilgestaan bij de directe beïnvloedingsstrategieën zoals Binderkrantz die beschrijft. Twee conclusies liggen voor de hand. Ten eerste heeft WVE een heel breed scala aan politieke beïnvloedingstactieken ingezet in de periode tussen 1974 en 1984. Ten tweede komt naar voren dat de parlementaire beïnvloedingsstrategieën aanzienlijk meer zijn toegepast dan de beleidsgerichte beïnvloedingsstrategieën. Dit heeft veel te maken met de constante aanwezigheid van het CDA (en haar voorlopers) in de regering, waardoor WVE te maken had met veel confessionele bewindslieden die weinig of niet open stonden voor hun abortusstandpunt. Wel hebben ze geprobeerd via hun netwerk van aangesloten organisaties de beleidsmakers te bereiken.

Deze parlementaire lobby heeft WVE creatief en veelvuldig ingezet. Dit deden ze zowel door een directe beïnvloeding van fracties en partijen als op meer indirecte manieren. Enerzijds was deze parlementaire lobby geslaagd, aangezien WVE via een groot netwerk veel contacten onderhield met verschillende fracties. Anderzijds was het eindresultaat van de beïnvloedingspogingen niet succesvol, aangezien geen enkele eis van het comité werd opgenomen in de Abortuswetgeving. Dit is te verklaren door de structuur van de Nederlandse politiek, waarbij geen enkele partij de absolute meerderheid heeft. Dit betekent dat er altijd compromissen gesloten moeten worden over het totale politieke spectrum. Abortus was

¹⁸⁷ Verslag van landelijke vergadering 9 april 1975.

slechts een klein onderdeel hiervan. Daar komt bij dat, zoals Outshoorn en De Bruijn in hun boeken uiteenzetten, de abortuskwestie de Nederlandse samenleving en politiek al geruime tijd tot op het bot verdeelde.¹⁸⁸ Een politiek compromis lag, ondanks de uitgebreide lobbycampagne van WVE, voor de hand. Met gevoel voor understatement: operatie geslaagd, patiënt overleden.

In de vergelijking met de twee grote vrouwenbewegingen in de jaren '70, heeft de politieke beïnvloedingsstrategie van WVE meer overeenkomsten met MVM dan met Dolle Mina. Deze laatste koos immers voor een focus op maatschappelijke beïnvloeding. Net als WVE koos MVM strategisch voor politieke beïnvloedingstactieken maar beperkte dit voornamelijk tot hun netwerk binnen de PvdA en D'66.¹⁸⁹ WVE richtte zich, zeker aanvankelijk, op een veel breder politiek spectrum.

¹⁸⁸ Joyce Outshoorn,
¹⁸⁹

Conclusie

In deze scriptie is onderzoek gedaan naar beïnvloedingsstrategieën die Wij Vrouwen Eisen (WVE) in het maatschappelijke en politieke debat over de abortus heeft ingezet. Dit debat vond plaats in het licht van een opkomende protestcultuur, toenemende maatschappelijke betrokkenheid en groeiend feminisme in het na-oorlogse Nederland.

De onderzoeksvraag van deze scriptie luidt:

Hoe heeft het maatschappelijke belangencomité Wij Vrouwen Eisen het abortusdebat en de politieke besluitvorming rondom de legalisering van Abortus in Nederland tussen 1974 en 1984 geprobeerd te beïnvloeden?

Bij het uitwerken van deze onderzoeksvraag is uitgegaan van het theoretisch kader zoals beschreven door Binderkrantz. Hierbij maakt Binderkrantz onderscheid tussen directe- en indirecte beïnvloedingsstrategieën bij het uitoefenen van invloed op politieke besluitvormingsprocessen.

Uit het onderzoek komt naar voren dat WVE in de periode tussen 1974 en 1984 zowel de indirecte als directe beïnvloedingsstrategieën heeft ingezet om het abortusdebat en de politieke besluitvorming rondom de legalisatie van Abortus in Nederland te beïnvloeden. Door de inzet van indirecte beïnvloedingsstrategieën heeft WVE geprobeerd een breed maatschappelijk draagvlak te creëren. Hiervoor werden er landelijke protestacties georganiseerd, werd de media actief benaderd en werden diverse voorlichtingscampagnes opgezet. Met landelijke protestacties bereikte WVE een groot publiek waardoor abortus enerzijds meer op de politieke agenda kwam. Anderzijds waren de protestacties ook vaak een reactie op de politieke ontwikkelingen.

Ook via de media, in die tijd nog vooral geschreven media en radio en tv, werd een groot publiek bereikt. De beïnvloeding via de media bleek strategisch gezien echter lastig omdat de media haar eigen agenda bepaalden. In haar beginjaren als ook in de periode na de aanneming van de wet was de mediastrategie minder succesvol omdat de media minder over het onderwerp wilden publiceren. Er was begin jaren '80 zelfs sprake van een zekere abortusmoeheid. In de jaren tussen 1976 en 1980 was abortus juist een populair onderwerp in de media waardoor de beïnvloedingstrategie juist meer succes had.

WVE breidde haar indirecte beïnvloedingsstrategie nog verder uit door het organiseren van voorlichtingsactiviteiten bij buurt- en wijkcentra, vrouwenhuizen en op scholen. Door hier voorlichtingsactiviteiten te organiseren probeerde WVE verschillende groepen, die ze minder goed via de media en de protestacties wisten te bereiken, te informeren over haar standpunten.

Ook de directe beïnvloedingsstrategieën zijn veelvuldig ingezet. Binderkrantz maakt daarbij onderscheid tussen beleidsgerichte- en parlementaire beïnvloeding. Uit het onderzoek blijkt dat de beleidsgerichte beïnvloeding wel werd geprobeerd maar WVE kwam snel tot de conclusie dat dit niet erg effectief was. Dit werd met name veroorzaakt doordat de verschillende kabinetten in de periode 1974 – 1984 werden gedomineerd door confessionele partijen. Wel probeerde WVE via hun netwerk andere organisaties invloed op de beleidsmakers te laten hebben.

De parlementaire beïnvloedingsstrategieën heeft WVE creatief en veelvuldig ingezet. Dit deden ze zowel door een directe beïnvloeding van fracties en partijen als op meer indirecte manieren. Enerzijds was deze parlementaire lobby geslaagd, aangezien WVE via een groot netwerk veel contacten onderhield met verschillende fracties. Anderzijds was het eindresultaat van de beïnvloedingspogingen niet succesvol, aangezien geen enkele eis van het comité werd opgenomen in de Abortuswetgeving.

Alles overziend, kan worden vastgesteld dat WVE er een uitermate divers palet aan beïnvloedingsstrategieën heeft ingezet. In de vergelijking met de twee grote vrouwenbewegingen in de jaren '70, heeft de politieke beïnvloedingsstrategie van WVE meer overeenkomsten met MVM dan met Dolle Mina. Deze laatste koos immers voor een focus op maatschappelijke beïnvloeding. Net als WVE koos MVM strategisch voor politieke beïnvloedingstactieken maar beperkte dit voornamelijk tot hun netwerk binnen de PvdA en D'66.¹⁹⁰ Vergelijkenderwijs mag geconstateerd worden dat WVE een rijke beïnvloedingscampagne heeft gevoerd. Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat het WVE uiteindelijk niet is gelukt om ook maar een van haar drie eisen in de wet verankerd te krijgen. De verklaring hiervoor is dat de Nederlandse samenleving in de periode tussen 1974 en 1984 tot op het bot verdeeld was over de abortus. Bovendien wordt de Nederlandse politiek gekenmerkt door een sterke versnippering waardoor geen enkele partij de absolute meerderheid heeft. Hierdoor wordt de politieke besluitvorming altijd gekenmerkt door compromissen over nagenoeg alle politieke thema's waarvan abortus slechts een klein onderdeel is.

Gelet op deze polarisatie over abortus en de structuur van het Nederland poldermodel was het op voorhand onwaarschijnlijk dat er wetgeving zou komen op basis van de Eisen van WVE. Bedenk hierbij ook dat de drie eisen gezamenlijk best extreem waren voor die tijd.

190

Desalniettemin kan ook gesteld worden dat mede door de ingezette beïnvloedingsstrategieën door WVE, abortus in de genoemde periode voortdurend op de voorgrond van de politieke arena heeft gestaan. Zowel in de Eerste Kamer als in de Tweede Kamer is de wet uiteindelijk met een kleinst mogelijk meerderheid aangenomen.

Bibliografie

Secundaire literatuur

Binderkrantz, Anne, "Interest Group Strategies: navigating Between Privileged Access and Strategies of Pressure," *Political studies* 53 (2005) 694-715.

Bruijn, Jan de, *Geschiedenis van de abortus in Nederland, een analyse van opvattingen en discussies* (Amsterdam, 1979).

Costera Meijer, Irene, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965-1980*, (Utrecht, 1996).

Ellis-Kahana, Julia, "The Perfect Storm: How Pro-Abortion Activist in the Netherlands Incite Social Change From International Waters," (Independent Study Project (ISP) Collection. 1154 2011).

Fraussen, Bert, en Braun, Caelesta, "De lobby aan banden? Over het ongelijk speelveld en de regulering van belangenvertegenwoordiging", *Tijdschrift voor Toezicht* 4 (2018) 103-113.

Gildea, Robert, James Mark en Anette Waring, *Europe's 1968. Voices of Revolt* (Oxford, 2013).

Hobsbawm, Eric, *Age of Extremes, the Short Twentieth Century 1914-1991* (London 1994).

Ketting, Evert, *Van misdrijf tot hulpverlening, een analyse van de maatschappelijke betekenis van abortus provocatus in Nederland* (Alphen aan de Rijn, 1978).

Loo, Vilan van de, *De vrouw beslist. de tweede feministische golf in Nederland* (Wormer, 2005).

Outshoorn, Joyce, *Politieke strijd rondom de abortuswetgeving in Nederland 1964-1984*, (Amsterdam, 1986).

Rele, Anne ter, en Pieter van der Lugt, 'Zonder lobby geen democratie', *Follow the money* (5 januari 2016).

Ribberink, Anneke, *Politiek veelstromenland: Feminisme* (leiden, 1987).

Ribberink, Anneke, "Radicaal maar toch redelijk, het ontstaan van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij," *Amsterdam Sociologisch Tijdschrift* 16:3 (1989) 31-51.

Righart, Hans, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam, 1995).

Soest, Marjo van, *Meid, wat ben ik bewust geworden. Vijf jaar Dolle Mina* (Den Haag 1975).

Steen, Agnes van, "De vergeten actiegroep Man Vrouw Maatschappij," *Leidschrift* 30:2 (2015) 31-49.

Wouters, Ruud en Stefaan Walgrave, "Demonstrating Power: How Protest Persuades Political Representatives", *American Sociological Review* 82 (2017) 361-383.

Zoonen, Liesbeth van, *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbewegingen en de media* (Amsterdam, 1991).

AD Laurens Kok, *Tweede Kamer stemt in met afschaffen bedenktijd abortus*, 10-02-2022, [Tweede Kamer stemt in met afschaffen bedenktijd abortus | Politiek | AD.nl](#).

Trouw Seije Slager, *Het schrappen van het recht op abortus zou heel Amerika veranderen*, 03-05-2022, [Het schrappen van het recht op abortus zou heel Amerika veranderen \(trouw.nl\)](#).

Primaire bronnen

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 1, notulen van de landelijke vergadering 1974-1980.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 2, notulen van de landelijke vergadering 1981-1984.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 5, ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1974-1979.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 6, ingekomen en minuten van uitgaande stukken 1980-1985.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 12, verslag van de evaluatie van de strategie en een aanzet tot herziening van de strategie 1981-1983.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 75, stukken betreffende acties: demonstratie in Amsterdam 14 december 1974.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 76, stukken betreffende acties: handtekeningenactie 1975.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 80, stukken betreffende acties: demonstratie op 24 april 1976.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 85, stukken betreffende acties: demonstratie op 31 maart 1979.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 91 stukken betreffende acties: slag om het binnenhof in 28 april 1981.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 127, notulen van vergadering WVE Amsterdam 1975-1977.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 128, notulen van vergadering WVE Amsterdam 1977-1981.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 129, notulen van vergadering WVE Amsterdam 1982-1984.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 172, notulen van vergadering WVE Utrecht 1975-1981.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 173, notulen van vergadering WVE Utrecht 1981-1984.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 266, notulen van vergadering WVE Leiden 1975-1977.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 267, notulen van vergadering WVE Leiden 1977-1979.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 268, notulen van vergadering WVE Leiden 1979-1983.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA), inv.nr 266, notulen van vergadering WVE Leiden 1975-1977.

Atria, Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, collectie Internationaal Archief voor Vrouwenbeweging (IVA) , inv.nr 210, jaarverslagen van plaatselijke afdelingen van Wij Vrouwen Eisen 1975-1988.

Wij Vrouwen Eisen, *Bullitin Abortus Internationaal 2* (Amsterdam, 1979).

Wij vrouwen eisen, *legalisering van Abortus* (Amsterdam, 1975).